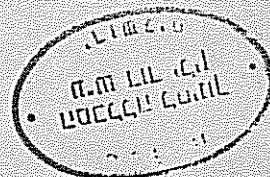
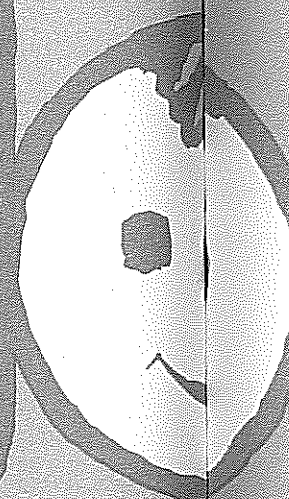
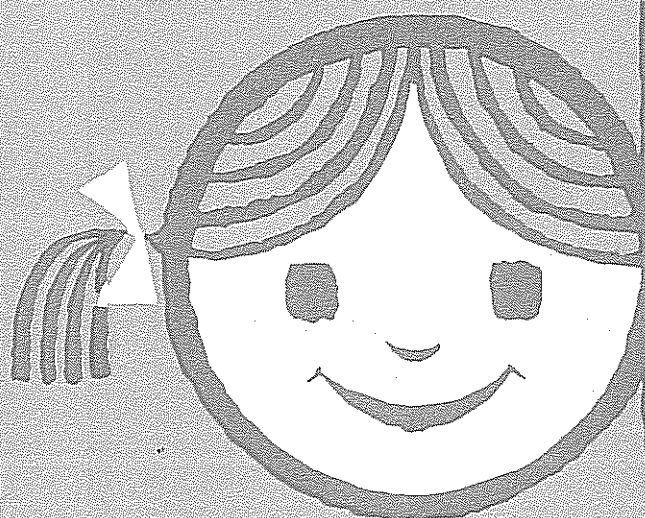


ספרות ילדים וזוג

כתב-ימין



ה
תשיעית
ברת ג' (ל"ה)



קרן בית הנשיא משרד החינוך והתרבות עיריית ירושלים — המחלקה לחינוך
המרכז לספרות ילדים

המערכת: גרשון ברגסון (עורך), ד"ר אוריאל אופק (יועץ מדעי), חוה ויזל,
ד"ר אסתר טרסי, ענת בן-ישי

כל הזכויות שמורות

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים, דוד המלך 18.

ISSN 0334 — 276 X

דפוס רפאל חיים הכהן בע"מ, ירושלים

עיון ומחקר

מחצית ראשונים לילדי ישראל

מאת ד"ר אוריאל אופק

מאות שנים היו הצגות תיאטרון בבחינת 'מוקצה מחמת מיאוס' ברוב קהילות ישראל הן בתפוצות ואחר-כך גם בארץ. הרבנים אסרו על צאן-מרעיתם ליהנות מ'שחוק הבמות', ואחד מגדולי הפוסקים במאה הקודמת, הרב משה סופר ('החת"ם סופר', 1762—1839), כתב בצוואתו, שנדפסה אחר-כך פעמים רבות, דברים מפורשים אלה לתלמידיו: "...ומנעו רגליכם מתיאטראות, חלילה וחלילה, אני אוסרם באיסור גמור!" ועוד בסוף המאה ה-19 כינת הסופר יחיאל מיכל פינס את התיאטרון "מפלצת הוללות, טומאה ותועבה" והצהיר כי "התיאטרון בארץ הקדושה לא תהיה לו תקומה אפילו לשעה קלה" ("החבצלת" תרנ"ה / 1895, גליון 28). ההצגות היחידות שזכו ילדי ישראל לראות היו איפוא הפורים שפיל — אותן הצגות-פורים עממיות, שהוצגו ברחובות העיירה על-ידי שחקנים חובבים באידיש ואשר התבססו על סיפורי התנ"ך, כגון מכירת יוסף, מגילת אסתר וכד'. יוצאים מן הכלל היו אותם בתי-ספר בקהילות מתקדמות, בהם הנהיגו מורים בעלי שאר-רוח מעין 'המחזות' קטנות עם תלמידיהם בשיעורי התנ"ך; ומאוחר יותר אף 'העזרי' לערוך עם התלמידים הצגות ממש לרגל הזדמנויות חגיגיות שונות. כך הנהיג, למשל, ברוך מיטראני (1847—1919), מחלוצי שיטת הלימוד 'עברית בעברית', תרגילי המחזה בשיעורי התנ"ך בבית-הספר 'מקוה ישראל', שניהל בעיר אדריאנופול (תורכיה); והמורה-הסופר אהרן וולפסון-האלה (1754—1835), מחבר המקראה העברית המודרנית הראשונה לילדים, "אבטליון" (ברלין,

1. ראה, למשל, את זכרון-הילדות הציורי של שלום עליכם, הקשור ב'פורים שפיל' שראה בילדותו, בסיפורו "בבית המלך אחשוורוש" (בתוך: "סיפורי מעשיות לילדי ישראל", תרגם י"ד ברקוביץ, עמ' נא-ט).
2. ראה דברי מ"ד גאון בספרו "יהודי המזרח בארץ-ישראל": "רוב פרקי התנ"ך שנקראו [בשיעורי מיטראני] הוצגו מצד התלמידים בשעות הלימוד" (חלק ב', ירושלים תרצ"ח, עמ' 405). מיטראני חיבר גם את ספר-הלימוד הראשון, שנדפס בארץ-ישראל: "ספר חוכי בנים, להביא את הילדים למחזות חפץ החינוך והלימוד על מסילות ברזל הסדרים החדשים" (ירושלים 1875); וראה ספרו של שלמה הרמתי "שלושה שקדמו לבן-יהודה" (ירושלים תשל"ח), עמ' 49—80.

1790), חיבר עוד בסוף המאה ה-18 מחזות שיריים קצרים, שהוצגו על-ידי תלמידיו בבית-הספר ע"ש וילהלם בברסלאו בימי חג ומועד. אך אלה היו, כאמור, תופעות בודדות וחריגות בשעתן.

החרוץ מול העצל

למרות האמור לעיל, ניתן למצוא את הניצנים הראשונים של מחזאות עברית לילדים כבר בתקופת הבראשית של ספרות-הילדים שלנו. יתירה מזו: עובדה שאינה ידועה לרבים היא, כי הנסינות הראשונים לכתיבת ספרות-ילדים עברית מכל סוג שהוא שייכים לז'אנר הדראמאטי! הכוונה היא ל"שתי שיחות בין תינוק, אומנת והורים", שחברו באמצע המאה ה-16 על-ידי חלוץ הדראמאטורגיה העברית, יהודה סומו איש מאנטובה (איטליה. 1527—1592). שני קטעי שיחה קצרים אלה — "דיאלוגו בלשון עברי עם תינוק [ואומנתו]" ו"תינוק, אב ואם" — גשתמרו כ-400 שנה בכתב-יד, עד שנדפסו כנספח לספר "המחזה העברי הראשון: צחות בדיותא דקידושין" (ירושלים, 1946), עם הערת המהדיר, פרופ' חיים שירמן, כי "השיחות האלה הן הדוגמאות הראשונות של ספרות לנוער בלשון העברית".

אין הרבה עלילה בשני קטעי שיחה דראמאטיים אלה, אבל יש בהם הומור 'שובב', רענונות מפתיעה והבנה לנפש הילד. הקטע הראשון הוא דיאלוג שנון ונמרץ בין האומנת מרים לבין ילד קטן וחצוף ('תינוק'), המתעצל לקום בבוקר ממיטתו, להתרחץ ולהתלבש. הקטע הבא כולל תלת-שיח קצר בין הילד, שכבר התלבש והתרחץ, לבין אביו ואמו ליד שולחן ארוחת-הבוקר. קטעי השיחה כתובים בסגנון חי ותוסס, המושחת על רבדים לשוניים קדומים ומאוחרים, ומובלט בהם אופיו ההפכפך של הילד הקטן, העובר משחצנות (כלפי האומנת) אל צייתנות (כלפי ההורים). כשמיטפה האומנת מוסר לילד — "זה דרכך ומנהגך לחשוב יותר על הצחוק ממה שתחשוב על הלימוד", עונה הוא לה בלשון חצופה: "ואת, כעורה, כדבר אחת הנבלות תדברי!" והנה קטע-שיחה קצר ואופייני בין הילד התמים לבין האב, המנסה לאלפו בינה:

אב: אמור לי, בני, הכלב שלך הלזה מאיזה מין הוא: אדם או בהמה?
בן: לפי דעתי הוא מין בהמה.
אב: ואיזה דבר יימצא בך, שבעבורו אתה אדם יותר ממנו? אתה אוכל וישן, רץ וצוחק — גם הוא עושה כן.
בן: ומה בזה? די שאנכי אדם, איש ולא בהמה...

קטעים 'נסיוניים' אלה לא נדפסו, כאמור, אלא כ-400 שנה לאחר כתיבתם וערכם היסטורי יותר מאשר ספרותי. המחזה העברי הממשי הראשון לילדים, שנדפס בתקופת ה'בראשית' של ספרות-

3. אחד מאותם מחזות הופיע גם בדפוס: "דוד דער בעזיגער דעם גלית" ('דוד מנצחו של גלית', ברסלאו 1802). מחזה אחר של וולפסון-האלה, "על קלות דעת וצביעות" (ברסלאו 1796), הוצג בהצלחה ע"י התיאטרון "הבימה" ב-1975.

4. על-פי מהדורה ב' של הספר, עמ' 105. הקומדיה של סומו "צחות בדיותא דקידושין", שהיא כאמור לעיל המחזה העברי הראשון, הועלתה בארץ פעמים אחדות ובצורות שונות.

הילדים שלנו, נשא אף הוא אופי דידאקטי מובהק וספק אם הועלה אי-פעם על קרשי הבמה. הכוונה למחזה "החרוץ והעצל" (ברסלאו, 1817) מאת דוד זאמושיץ (1789—1864), מי שהיה הסופר העברי הראשון, שהקדיש את כל אוזנו וכשרונו לטיפוחה של ספרות-הילדים העברית. "החרוץ והעצל" הוא מחזה אלגורי קצר בעל צביון מוסרי בולט. זו לצד זו משתתפות בו נפשות ריאליסטיות — ילדים והורים, מורה, אורחים — ודמויות מעולם האלגוריה: עושר, טוב, שטן ועוד. מיבנה המחזה ועלילותו תפורים על-פי דוגמת הדראמות האלגוריות הקלאסיות, ששלטו בספרות בכל תקופת ההשכלה: עימות בין הטוב והרע, המיוצגים על-ידי דמויות סמליות, שבסופו גובר כמובן הגיבור החיובי על יריבו הרשע. וכמו בכל אלגוריה חופפים גם כאן שמות הגיבורים את תכונותיהם: עצל הוא בנו של אביו; טוב הוא אביו של חרוץ; ואילו עושר, שהכל מבקשים את קרבתו, הומק כמובן מעצל ועובר אל חרוץ...

עלילותו של המחזה בן ארבע התמונות פשטניות והמתח הדראמאטי בה אינו רב. ההתרחשויות המועטות במחצית הראשונה של המחזה נעשות גמרצות מעט יותר במחצית השנייה: מעשה באביון וזוגתו למודי הסבל, שבורכו בבן עצל, השוכב כל הימים במיטתו וממאן לצאת לעבוד. ההורים עושים כל שביכולתם כדי להשפיע על בנם ללכת בדרכו של חרוץ, בנו של השכן טוב, אך לשוא. בוקר אחד נקרה השטן על דרכו של חרוץ ומנסה בחלקת-לשון להונותו מדרכו הטובה; אך הנער אינו מתפתה לו ומסרב לסטות מאורח-חיוו היצרני, ותודות לשקידתו בא אליו עושר וגומל לו על חריצותו. אז נפקחות גם עיני עצל לראות, כי תפארתו לא תהיה על דרך הבטלה והוא מחליט לשוב למוטב, לשמחת לבם של ההורים והקרואים, שבאו לחוג את נצחון הטוב על הרע.

עיקרו של המחזה הוא דיאלוגים שיריים, המצטיינים בלשון בהירה, משובצת מליצות מקראיות. כל הבתים הם בני ארבע שורות בעלות מיקצב אי-יד וחריזה קבועה (א—א, ב—ב). בין הדיאלוגים גים הדידאקטיים המתמשכים מופיעים מדי פעם קטעים פיוטיים נאים, כגון התיאור הפאסטוראלי, שהמחבר שם בפי חרוץ, המתאר את חוויית היציאה לשדה עם אור-היום:

הָאָפֶר עִם אִשְׁתּוֹ, עֲבָדוּ וְאָמְתוּ
מִהָרֹו בָּלֵב שָׁמַח לְשֹׁדֵד אֲדָמְתוֹ.
הָרוּעָה הָלַף לְרַעוּת צֶאֱנוּ בָּאָחוּ,
שׁוֹדְרֵי לֵילָה אֶל מְעוֹנָתָם בָּרְחוּ —

אין ספק, כי ניתן לראות בבית זה ודומיו ביטוי לכמיהה ששלטה בתקופת ההשכלה העברית לשוב לחיי יומיום נורמאליים, עם התרפקות על 'גן-העדן האבוד' של עבר-האומה. "החרוץ והעצל" היה גם — לצד היותו ראשון המחזות העבריים לילדים — ספרו הראשון של זאמושיץ. אחריו פירסם ספרי לימוד וקבצי שירה אחדים, וכן תרגם ועיבד שני מחזות נוספים

5. ראה הפרק "דוד זאמושיץ ויצירותיו לילדים" בספרי "ספרות-הילדים העברית — ההתחלה" (תל-אביב תשל"ט, עמ' 87—88).

לילדים: האידיליה הדראמאטית "אלדד ותרצה" מאת הסופר-הצייר השווייצרי סלומון גסנר, וכן המחזה התנכ"י "רועות מדין" (1843) מאת הסופרת הצרפתית הפוריה סטפאני דה ז'נליס. אחרי התחלה צנועה זו באו, בהפסקות ארוכות, נסיונות בודדים נוספים של פרסום מחזות לילדים בעברית. ביניהם יוזכר הקוריוז הפיקאנטי "חג יום-הולדת" — מחזה משעשע עם מעמד של נסיון רצח, שנכתב בידי נער בן 13 בשם יואל ניסן יהויחזעס (וילנה, תרי"ג/1853) ונדפס בוילנה בשנת תרי"ג (1853) עם הקדמה קצרה מאת מורו של הנער-המחזאי, הלא הוא הסופר הנודע קלמן שולמן. כעבור 28 שנים נדפס בצ'רנוביץ מחזה עברי נוסף לילדים, בשם "שבר גאון או אשמת המתפאר", מאת צבי לייבוויץ' (1863—1885), שהירבה לפרסם מאמרים על חיבת ציון בעתונות העברית בפסידונים צלצ"ל. המחזה הוא עיבוד חפשי מצרפתית ויש בו חד לרוחות הצינוניות, שהתחילו מנשבות אז במזרח אירופה ובישרו את ראשית העליה הראשונה: "גם אני הקטן והדל", כתב המחבר בהקדמתו, "אמרתי להעתיק את הסיפור הזה לתועלת הילדים, המדבר בטוב עבודת האדמה וילמד ארחות מוסר לבני הנעורים, כי השעה צריכה לכך, אחרי אשר הרעיון הנשגב של עבודת האדמה בא"י נתעורר בלב רבים מאחינו בני ישראל".

כל המחזות שזכרו עד כה נועדו לקריאה ונראה שלא הועלו מעולם על קרשי הבימה. אחד המחזות הראשונים לילדים, שידוע לנו בוודאות כי הוצגו לפני קהל, נכתב על-ידי המחנך משה יעקב אוטולונגי (1840—1901); הוא נשא אופי לימודי מובהק והוצג בסאלוניקי (יוון) בשנת תרמ"ה (1884) ביום חנוכה 'בתי הלימוד לנערי בני ישראל'. שמו — "דגל התורה: מחזה שעשועים בשבעה מערכות", ומיד אחרי הצגתו הוא הופיע בדפוס, בעברית ולאדינו, זה לצד זה.

הצגות ראשונות לילדי ארץ-ישראל

כל אותם נסיונות ראשונים ובודדים נעשו בגולה וכווננו לילדים, ששפת אמם לא היתה עברית, ואשר לא דיברו עברית בחיי יומיום. אין פלא, איפוא, שהיו אלה בגדר חזיונות מקריים חסרי רצף של ממש. פעילות תיאטרונית ממשית ורצופה יכלה להתהוות רק לפני קהל צעיר, שאינו רק לומד עברית ב'חדר' או בבית-הספר, אלא גם מדבר בה בחיי יומיום. ורציפות זו בהעלאת מחזות עבריים על-ידי ילדים ולפני ילדים והוריהם התחילה שנים מעטות לאחר ייסודם של בתי-הספר העבריים הראשונים בארץ, לפני כמאה שנה.

רבים מבני העליה הראשונה, ובראשם אליעזר בן-יהודה וחבריו המורים הצעירים, ראו בתחיית השפה העברית והשרשת דיבור עברי בפי הילדים כמטרה מרכזית בפעילותם החינוכית. המורים האידיאליסטים נקטו כמה שיטות לשם הגשמת מטרה זו, ואחת השיטות (או 'תחבולות', בלשונם) היתה — העלאת מחזות בשפה העברית לפני קהל צעיר ואף מבוגר. משימה זו אף גרשמה ונחתמה בתעודה שהכינו בן-יהודה וחבריו דוד ילין, יוסף מיוחס ואחרים, כשהחליטו לייסד בירושלים שכונה של דוברי עברית. באותה תעודה נאמר, בין השאר, כי "לשוננו הרשמית לכל עניני החיים היא לשון עברית... נשתמש גם באמצעים צדדיים, המובילים אל התכלית הזאת, כמו: חגי ילדים

6. המחזה נקרא במקורו Erast ותרגומו העברי נדפס במקראה של זאמושץ "אש דת" (ברסלאו 1834).

בעברית, מחזות, ערבי שעשועים וכיו"ב". לצד התכלית העיקרית — הוכחה שהשפה העברית יכולה לשמש כלי-ביטוי חי — שימשו אותם מחזות ראשונים גם אמצעי יעיל להחדרת ערכים לאומיים ללבות הצופים הצעירים. לכן היה זה טבעי, שכל המחזות העבריים, שהועלו בארץ לפני ילדים (או על-ידם) מאז תקופת העליה הראשונה, יתמקדו בנושאים הרואיים-לאומיים, או תנ"כיים. המחזה הראשון לילדים שהוצג בארץ היה, למעשה, גם המחזה העברי הראשון, שהועלה בארץ-ישראל, ואין פלא שהירבו לכתוב עליו (על ההצגה, אך לא על המחזה עצמו)⁷. שמו — "זרובבל, או שיבת-ציון"; הוא נכתב במקורו ביידיש על-ידי משה-לייב ליליינבלום ועובד במיוחד להצגת תלמידים על-ידי המורה-הסופר דוד ילין, שהיה אז בן 25. ילין הכיר בערך הראשוני-היסטורי של המחזה וההצגה, כפי שנוכל ללמוד מן הדברים שכתב אז למנהל מקוה-ישראל, זאב הרצברג: "תהיה זו הצגה ראשונה בעברית אולי מאז קיימת לשון זו. הסגנון פשוט מאד, למען יובן על-ידי העם, ואנו מקווים כי יעשה רושם גדול" (אגרות ילין א, עמ' 50).

ליליינבלום שיווה למחזהו מגמה לאומית מובהקת, בשבצו בעלילה ההיסטורית רעיונית אקטואלים ברורים. 3 המערכות הראשונות (מתוך החמש) מתרחשות בבבל 20 שנה לפני חנוכת המקדש, ושתי המערכות האחרונות מתרחשות בירושלים — ערב בניית המקדש ובעת חנוכתו. "זרובבל" העברי אינו כלל תרגום מדויק של מחזהו של מל"ל כי אם (כדברי ילין) "מחזה הנעשה ברוכו על-פי רוח המחזה ההוא, מחזה המעורר רגשי חיבת-ציון היותר נעלים, ושפת נביאינו אשר צלצולה נשמע בו תחצוב להבות בלב השומעים". ילין, שהתנדב לתרגם את המחזה בשנת עבודתו הראשונה בבית-הספר "למל", כתב אותו למעשה מחדש בשפה מקראית-פאתטית ורהוטה.

המחזה נפתח בתמונת מסיבה חגיגית, שעורכת חבורת צעירים יהודים בסוכת זרובבל בתום עונת הבציר. באמצע השמחה מופיע שליחו של המלך בלשאצר ותובע מזרובבל סכום-כסף גדול למימון המלחמה בכורש מלך פרס. בתוך העלילה ההיסטורית הידועה שובצו פרשיות רומאנטיות של בן אובד ואהבת שלומית בת זרובבל לבחירת-לבה מלכירם בן שמעי, ואלה קוצרו ו'עודנו' על-ידי ילין, כדי להתאים את ההצגה לצופים הצעירים.

"זרובבל" הוצג לראשונה בחול-המועד סוכות תר"ן (1889) על-ידי תלמידי בית-הספר "למל" לפני קהל נרגש, שכלל בין השאר הורים, מורים וקבוצת צעירים ממושבות יהודה. בימאי ההצגה ('המנצח', בלשון הימים ההם) היה מנהל בית-הספר אפרים כהן-ריס, מן הדמויות הפעלתניות בירושלים של אותם ימים. עוד לפני שחשב על העלאת הצגות הנהיג ריס בבית-ספרו שיעורים מיוחדים לדקלום, 'ופרי הוראת הדקלום קצתי גם בהצגת החזיון 'זרובבל', הצגה שהדקלום בה מרובה מן התוכן הדראמאטי', כפי שכתב בספרו האוטוביוגרפי⁸. המנהל הנמרץ השכיל להפיח בעבודת הבימוי שלו רוח התלהבות בתלמידיו-שחקניו הצעירים, ואין פלא שהרושם שהותירה ההצגה על הצופים היה עז, כעדות סופר "המגיד", שנכתב באותו מעמד:

7. התעודה נדפסה בחוברת "מתנת כהונה (אפרים כהן-ריס ליוכל, חג יובל השבעים: תרכ"ג-תרצ"ג)", ירושלים תרצ"ג, עמ' 14.

8. ראה סקירתי "מ'זרובבל' עד 'שולמית': הצגות תיאטרון ראשונות בעברית", הרבעון "במה", סתיו תשמ"ג, עמ' 10—22.

9. "מוזכרונות איש ירושלים", מאת אפרים כהן-ריס, ירושלים תרצ"ג, עמ' 48.

"לשמחתם לא היה קץ וגבול, וימתאו כף ויצעקו: שנית! ו'חזק! ויקראו את שמות עורכי החיון, כי יבואו להיראות עוד הפעם על הבמה. אבל הם סירבו ברוב ענוותם, בעוד צעירי ראשון לציון קוראים: חזק! חזק!". ("המגיד", כ' חשוון תר"ן, בחתימת 'חובב ציון')

תיאור דומה של המעמד אנו מוצאים גם בספרו של ישעיהו פרס "מאה שנה בירושלים", שציין גם כי "השחקנים הצעירים שיחקו את תפקידיהם בכשרון ובהתלהבות"; אלא שלעומת הקריאה "חזק", הנזכרת לעיל, כתב פרס כי "הקהל התריע אחריהם בקריאות בראבו; אבל אליעזר בן-יהודה (שנכה באולם) קרא אז בפעם הראשונה 'הידד!', ואחריו קרא כל הקהל: הידד! הידד!" — וכך חדרה מלה תנ"כית נוספת לשפת הדיבור היומיומי.

המחזה זכה לאריכות-ימים יחסית בארץ. מירושלים הוא ירד למושבות יהודה, השומרון והגליל והוצג בהן פעמים רבות¹⁰. ממושבות הגליל 'נדדה' ההצגה לתורכיה והועלתה בבית-הספר העברי בקושטא. הפופולאריות המתמשכת של "זרובבל" העלתה בלבו של ילין את המחשבה להוציא לאור, מה גם שכדי להיענות לבקשת המורים, שביקשו להציגו עם תלמידיהם, נאלץ שוב ושוב להעתיק בשבילם את הטקסט; על כן פנה בסיון תרנ"ח (1898) אל הוצאת "אחיאסף" הווארשאית בהצעה להדפיס את המחזה ולהוציאו כחוברת. אלא שההוצאה לא קיבלה, משום-מה, את ההצעה, כתב-היד נגנז, ובמשך 85 שנה נחשב ראשון המחזות העבריים שהוצגו בארץ כיצירה אבודה, עד שלפני שנה נמצאה במפתיע בארכיון לתולדות ראשון-לציון מחברת ובה טקסט שלם של המחזה, והוא זכה לגאולה¹¹.

שברעות מעטים לאחר הצגת-הבכורה של "זרובבל" ישב אליעזר בן-יהודה לכתוב מחזה שני לילדים, שהוא למעשה המחזה המקורי הראשון, שנכתב והוצג בארץ-ישראל. הנושא שבחר בן-יהודה למחזהו היה קרוב מאוד ללב, הלא הוא מלחמת החשמונאים; והיה זה אך טבעי, כי משהחליט בן-יהודה לחבר מחזה עברי להצגה, בחר בנושא הירואי-לאומי זה, מתוך מגמה ברורה לתת בפי השחקנים הצעירים טקסט עברי מדובר ספוג גאוה לאומית. 20 שנה לאחר כתיבת המחזה סיפר בנו איתמר בן-אב"י, ברשימה נשכחת ומעניינת בשם "מאורע ספרותי" ("הצבי", ערב חנוכה תר"ע), כיצד החליט אביו לכתוב יצירה זו: הוא הרגיש, כי "חובתו הקדושה להכריח את עצמו לתת לבמה העברית בחיתוליה את חותמה העברי הראשון", ואז ישב לשולחן, ובלילה אחד, עד אחר חצות, יצא מתחת עטו המחזה הנדרש, שנקרא בשם "החשמונאים".

10. בין השאר הוצג "זרובבל" פעמיים בזכרון-יעקב באביב תרנ"ג, בעת ביקור הברון רוטשילד במושבה; וכעבור 10 שנים הוא הוצג שוב בזכרון-יעקב, בעת כנס-היסוד של הסתדרות המורים העבריים (פרט 'פיקאנטי': בין משתתפי ההצגה המתודשת היה גם אביעזר ילין, בנו בן ה-12 של מתרגם המחזה ומי שנעשה לימים יו"ר מרכז המורים). כן הוצג המחזה פעמיים במושבה רחובות, וההצגה שנערכה שם בפסח תרנ"ה (1895) חוללה את ה'שערורייה' המפורסמת, שהביאה להתערבות הצבא התורכי (ראה ספרה של גלרה ירדני "דיליונס לשנים ראשונות", עמ' 19—23).
11. המחזה "זרובבל", בתרגום ילין, נדפס בשלמותו בירחון "מאזנים", חשוון תשמ"ג, עם מבוא פרי עטי בשם "לקורותיו של מחזה שאבד ונתגלה".

המחזה הקצר מרתק למדי, ואפילו מרגש במקומות לא מעטים, אם כי העלילה עצמה מקוטעת וחסופה והדמויות חסרות 'בשר'. גיבור הדרמה הוא יוסף, אחיהם הצעיר (הששי במניין) של חמשת בני מתתיהו, המאורש לנערה יוונית, ועל כן חושדים בו האחים בבגידה. בערב הקרב יוצא יהודה לרגל את מחנה האויב, גופל בשבי ודינו נגזר למוות. ברגע השיא מופיע פתאום יוסף הצעיר, שחדר מחופש למחנה היוונים; הוא משחרר את יהודה ונשאר בשבי במקומו מתוך ידיעה כי יעלה לגרדום. כך זוכה יהודה לשוב לפקד על לוחמיו ולהביא את הנצחון, במהיר הקרבתו של אחיו הצעיר.

המחזה הוצג לראשונה בחנוכה תר"ן, על-ידי תלמידי בתי-הספר "למל" ו"אליאנס" בירושלים. כעבור שנתיים הוצג שוב, על-ידי תלמידי ראשון-לציון בהדרכת מורם דוד יודלביץ; וכפי שהעיד מנהלם מרדכי לובמן: "הילדים הרגישו היטב את אשר דיברו ודבריהם חדרו עמוק בלב הנאספים"¹². במרוצת השנים התגלגל כתב-היד של המחזה ממושבה למושבה; המורים העתיקו אותו כדי להציגו עם תלמידיהם, עד שלבסוף אבד כתב-היד, וגם המורים לא טרחו לשמור את ההעתקים שעשו. לא היה חסר איפוא הרבה, שגם המחזה הארץ-ישראלי הראשון, שנכתב על-ידי מחיה השפה, יאבד ויישכח. אך רצה הגורל, ובשנת 1909 עשה המורה מזכרון-יעקב יצחק הורביץ 'ביעור-חמץ' בניירותיו, לקראת שובו לירושלים עיר-הולדתו, ובין הניירות מצא מחברת ישנה ובה העתק שלם ומדויק של "החשמונאים". עם בואו לירושלים מסר את המחברת לבן-יהודה ולבנו איתמר בן-אב"י, שערכו אז יחד את העתון היומי הראשון בארץ, 'הצבי'. בן-אב"י החליט להדפיס את המחזה בעתון ומסר את המחברת לאביו, כדי שילטש את יצירתו; אלא שבן-יהודה העדיף בצדק שמוטב להדפיסו בנוסחו הראשון.

בי"ז בכסלו תר"ע (נובמבר 1909) נדפסה ב"הצבי" רשימה רבת-עניין, הסוקרת את תולדות המחזה, כתיבתו, הצגתו וגילוי כתב-היד; בשני הגליונות הבאים נדפס המחזה בשלימותו, אך במקום שייקרא בשמו הראשון, "החשמונאים", הוא נקרא שם — "יוסף החשמונאי"; וזו כנראה הסיבה, שאיש לא זיהה עד כה את המחזה המודפס עם ראשון המחזות הארץ-ישראליים¹³.

משנה לשנה הלכה ורבתה הפעילות התיאטרונית, ולמקרא הידיעות על אותן הצגות-תלמידים, שבן-יהודה הירבה לספר עליהן בעתוניו בשמחת-נצחון, מתקבל הרושם שכל מורה המכבד את עצמו ראה כמעט חובה לעצמו להעלות עם תלמידיו הצגת תיאטרון; ונושאי ההצגות היו ספוגים תמיד ערכים לאומיים: מחזה שני בשם "החשמונאים", פרי עטו של הרב יצחק-מאיר וייס בתרגומו של המורה-הבלשן יצחק אפשטיין, הועלה על-ידי תלמידות בית-הספר לבנות בצפת (שאפשטיין היה מנהלו)¹⁴. תלמידי ראשון-לציון העלו — שוב בהדרכת דוד יודלביץ — את הקינה הדרמאטית

12. ראה: "חיון בעברית בראשון לציון" מאת מרדכי לובמן, "האור" טו, ז' בשבט תרנ"ב.
13. גליה ירדני, למשל, כתבה כי "בן-יהודה חיבר שתי דרמות על המכבים — 'החשמונאים' ו'יוסף החשמונאי'. הראשונה הוצגה בירושלים בשנת תר"ן... והשנייה נתפרסמה בהמשכים ב'הצבי'". ("העתונות העברית בארץ-ישראל", ת"א 1969, עמ' 289). 'שתי הדרמות' הן, כמובן, אותו מחזה עצמו!
14. המחזה הופיע אחר-כך בספר (ירושלים 1894). אגב: תלמידי זכרון-יעקב רקחו בחנוכה תר"ס מעין 'קוקטייל דרמאטי' והעלו הצגה, שהורכבה בחלקה ממחזהו של בן-יהודה, בחלקה ממחזהו של וייס

"אפל בת-ציון", שכתב י"ל גורדון לזכרו של מיכ"ל; ואליעזר בן-יהודה, שסיפר על ההצגה, סיים את רשימתו במלות-עידוד נרגשות אלה: "עלו, בני ציון היקרים, בכוחכם זה, להחיות בפיכם את שפתנו הקמה לתחיה ולהניין את לבות כל אוהביה בעוד מחזות כאלה" ("האור", י"ט אדר א' תרנ"א / 1891). תלמידי זכרון-יעקב הציגו את "דוד וגלית" בהדרכת המורה מרדכי קרניאל, "והתרגשות של שמחה נראתה על פני ההמון, ובפרט בהופיע דוד הקטן מול גלית הענק [...]. התפרצו מחיאות כפיים ארוכות", כפי שסיפר שלמה גולדמן ("השקפה", אדר תרס"ד). תלמידי המושבה מנחמיה הציגו את "שמעון בן יאיר"; תלמידי רחובות העלו את הדרמה ההיסטורית "האנוסים בספרד" בבימויו של יוסף ויתקין; תלמידי מקוה-ישראל הציגו את הדרמה "עתלית" מאת ראסין, ותלמידי בית-היתומים הירושלמי הציגו בפורים את "אסתר", אף היא מאת ראסין, בבימויו של אפרים כהן-רייס (שביים, כזכור, גם את "זורובבל"); "המחזה [הוצג] ברגש ובטוב טעם", סיפר בן-יהודה בעתונו "האור" (אדר תרנ"ב), והוסיף בהטעמה: "בפעם הראשונה ראינו יהודים מראים את מרדכי היהודי בלי חטוטרת גדולה, לא בבגדים בלים ונבזים..."

כעבור עשר שנים לערך הציגו תלמידי בית-הספר העברי בחברון את מחזהו התנ"כי-פיוטי של יצחק קצנלסון "מכירת יוסף". באותה הצגה חברונית הושמע לראשונה שירו הידוע של קצנלסון "ימים הלילות בכנען" (הכלול במחזה זה) בלחן המזרחי שהותאם לו על-ידי המורה-הבמאי, ובמהרה נעשה "יפי הלילות בכנען" לאחד השירים הפופולאריים והמושרים ביותר בארץ.

שמו של קצנלסון מחזיר אותנו לגולת מורח אירופה וכן מציין נקודת-מפנה בתולדות המחזאות העברית לילדים. המשורר והמחנך יצחק קצנלסון (1885–1944)¹⁴ היה אולי היוצר העברי הראשון, שהירבה לשלב את היסוד הדראמאטי במיטב יצירותיו לילדים: הוא חיבר תריסר מחזות לבני הנעורים מתוך מטרה ברורה להעלותם על הבמה; הוא יסד ספריה דרמאטית ראשונה בעב-רית, בה הדפיס את מחזותיו: "החשמונאים", "ליצני פורים", "אחשוורוש מלך טיפש" וכו'; הוא הקים וניהל בימה עברית לילדים, בחר והדריך את שחקניו הצעירים, ביים בעצמו את המחזות וניצח על המקהלה. תודות לפעילותו זו נהפך התיאטרון הילדים העברי למוסד של קבע — וכאן אנו נכנסים לתקופה חדשה בתולדות המחזה העברי לילדים — שהיא נושא לדיון בפני עצמו.

וזאת "עם תוספת מחזות אחרים", כדיווחו של סופר "הצבי", שאף ציין כי "החזיון עלה יפה מאד והוצג במושבה פעמים אחדות". וראה פרטים על הצגות אלה ושאר מחזות לחנוכה במאמרי "מן הנסים אל הגבורות", "ספרות ילדים ונוער", כסלו תשל"ז, עמ' 3–7.

15. ראה הפרק "יצחק קצנלסון" בספרו של גרשון ברגסון "שלושה דורות בספרות הילדים העברית", עמ' 142–146; וראה גם מאמרי "הרפה גבר על העז: על יצירותיו של יצחק קצנלסון", "ספרות ילדים ונוער", שבט תשמ"א, עמ' 26–31.

ממעשיה להצגה

(על מעשיות ועיבודן להצגות בתיאטרון לילדים ונוער בישראל)

מאת אליעזר מרכוס

מאז ועד היום קמו מאות ואלפים של להקות-חובבניות ומקצועיות, ליד אוני-ברסיטאות, בקהילות מסובסדות ע"י עיריה או ע"י המדינה וכאלו הבנויות על בסיס מסחרי טהור. כמובן שתופעה זו הגיעה אף לישראל ונסיונות חלוציים בתחום תיאטרון הילדים העברי נעשו עוד לפני הקמת המדינה. ברשימתי זו אסקור רק סוגה (ז'אנר) אחת של תיאטרון לילדים — המעשיה המוצגת והש-תקפותה ברפרטואר של התיאטרון ליל-דים ולנוער שהקים משרד החינוך והתר-בות כעמותה בניהולה של שחקנית-מח-נכת דגולה, אורנה פורת.

בדיקה "ממעוף הציפור" של הרפר-טואר בתיאטראות ילדים ונוער בעולם ובארץ מראה על כמה מקורות עיקריים:

1. מחזות מקוריים הנכתבים לילדים ע"י מחזאים או סופרים שמצאו ענין בתחום זה (בארצנו אפשר להזכיר את חגית רכבי, אפרים סידון, ה. מיטלפונקט ואחרים שתרמו למחז-

תיאטרון מיוחד לילדים הינו תופעה מאוחרת יחסית, פועל יוצא של התפת-חות ספרות הילדים. ניצניו נראו בראשית המאה — כשעובדת סוציאלית אמרי-קנית, אליס מיני הרץ, שהיתה אוהבת תיאטרון, הקימה במוסד סוציאלי תיאטר-ון לילדים שמטרתו לקדם את החברה-הקהילה ולסייע ללימוד השפה האנגלית לילדי מהגרים שגרו באותו פרבר של ניו-יורק. בין מלחמות העולם הפכה התופעה מפרטיזנית לממוסדת בארה"ב, באנגליה ובארצות אחרות. אוניברסיטאות, קהי-לות, מחנכים ואנשי תיאטרון חברו יחד במטרה להציג בפני ילדים הצגות שתת-אמנה להם ובאמצעותן לקרבם לאמנות התיאטרון. "תיאטרון הילדים נוצר במ-אה שלנו מתוך אמונה בכוחו לשעשע, ללמד, לעורר השראה וליצור קרבה אנר-שית"¹.

1. (מתוך המבוא של העורכת) N. McCaslin (Editor), *Theatre for Young Audiences*, New York University, Longman, 1979

אות המקורית לילדים בכיוונים שר-
(נים).

2. מחזות לועזיים לילדים, מתורגמים
(ולעיתים מעובדים): די אם נזכיר
מחזות משל יובנני שורץ, אליזבט
גורי ("ציפור השלג" — הצגה הזכורה
לטוב) או ממחזות התיאטרון הגרמני
לילדים — ה"גריפט" ("חזק יותר
מסופרמן" — אשתקד, "מי מפחד
מבית חולים" — השתא).

3. ספרי ילדים מעובדים להצגה: גם
כאן נוכל להבחין בין ספרי ילדים
קלסיים ("אמיל והבלשים", "תום
סוויאר", "פו הדב") לבין ספרות
ילדים מקורית ("אל עצמי", בארץ
הלמה", ועוד). עפ"י העיבוד נעשה
לא ע"י המחבר ולא פעם היצירה
הולכת לאיבוד. אך זה נושא לרשימה
בפני עצמה.

4. ספרות עממית מעובדת — מעשיות
ואגדות. בעיבודן של מעשיות דנה
רשימה זו.

5. קלסיקה מהדרמה העולמית — מקור
צרת, מעובדת או מותאמת בדרך
הצגתה לתלמידים (בעיקר לתלמידי
חט"ב ותיכון). נזכיר את הצגות
"הקמצן", "תעלולי סקפן", מופע
צוות של "אנטיגונה" ועוד.

6. משחקי תיאטרון, משחקי סיפור,
פנטומימה, מולטימדיה וכו' — ש-
אינם משתעבדים לטקסט כתוב.

ברשימתנו זו נתמקד בדרכי עיבוד
המעשיות להצגה לילדים.

לסיפורה העם, ששימש בחברות רבות
כמוקד חברתי-בידורי למשפחה, לחמולה,

לקהיליה — יסודות דרמטיים רבים. גם
הוא, כדרמה, אינטנסיבי מאד. יש בו
דרכי שיח מגוונות (דיאלוגים ומונולוגים),
יש בו תמיד קונפליקטים, קיים בו קיטוב
ומצבים דיכוטומיים, יש בו על-פירוב 3
גיבורים (חיובי ושלילי הנמצאים בעימות,
גיבור נייטרלי המכריע את הכף). סיפור-
העם בנוי על פעילות רבה וממעט בתיאור
רים. בדרך סיפורו כמונודרמה (דרמה
המבוצעת ע"י שחקן אחד המשמש בכל
התפקידים) קיימות הפסקות-השהייה
מתוכננות (שאלות רטוריות, לגימה מהק-
פה או מההרגילה או הצתת סיגריה),
קיימת פתיחה שלווה המובילה במהירות
למצב משברי, עימות המביא תחילה לסי-
כון הטוב ע"י הרע, מהפך, ובדרך כלל
קיים הסוף הטוב.

זוהי תבנית מקובלת מאד שנוכל למ-
צוא בה מכנה משותף למעשיות של עמים
שונים (כולל מעשיות יהודיות), לדרמות
רבות ולסרטי מתח בטלוויזיה.

התיאטרון — כאמנות אינטגרטיבית,
ניצל במודע ושלא במודע הרבה מאלמנ-
טים אלו והתאימם לצרכיו. ההפסקה
בתיאטרון (כמו ב"סרטי סדרה" בטלוויז-
יה) מתוכננת היטב ובנוייה על יצירת
מתח וציפייה בצופים לקראת ההמשך.
היא ממלאה אותה פונקציה כמו השאלה
הרטורית בסיפור-העם.

סיפורי-העם סופרו במשך דורות בחב-
רות שונות, כאשר הקהל היה מעורב:
זקנים, נשים, גברים וטף. ילדים אשר

2. על יסודות הסיפור העממי ראה:

- א. מרכוס, א. שטאל — הסיפור העממי, מוסד
סאלד, ירושלים, 1971, עמ' 12-15 ורשימת
ב"ספרות ילדים ונוער", רד 1975.

מצאו עניין בסיפורים ובמספר — האזינו
להם. אם לא היה הסיפור מרתק דיו —
נרדמו או פנו לשעשועיהם. רק בדורות
האחרונים עובדו סיפורי-עם רבים והפכו
להיות "סיפורי הילדים", דבר אשר המ-
ספר האנונימי שסיפרם לראשונה —
מעולם לא התכוון לו.

ממחקרים שונים התברר כי הז'אנר
של המעשייה עונה לצרכים רגשיים ופסי-
כולוגיים של ילדים בגילים 4-8. יש בהם
אלמנטים המפרים את הדמיון והמאפ-
שרים סובלימציה שהילדים זקוקים לה.
בטלהיים רואה בסיפורים אלו בראש
ובראשונה יצירות אמנות "זרעים אשר
אלו שיפלו על קרקע פוריה יתנו תוקף
לרגשות חשובים, יגבירו את ההבנה,
יטפחו תקוות, יפיגו חרדות — ובעשותם
כן יעשירו את חיי הילד בו ברגע ולמשך
כל חייו".

התיאטרון לילדים ולנוער ב-12 שנות
קיומו ערך נסיונות לשילוב המעשייה
ברפרטואר ההצגות של התיאטרון בעיקר
לגילאים הצעירים בכמה כיוונים מר-
כזיים. במקביל נעשו נסיונות אחרים ע"י
תיאטראות כ"ביממה" ואחרים. נסקור
כיוונים אלו — עפ"י ניתוח דוגמאות
אופייניות:

א. עיבוד מעשייה בינלאומית להצגה לילדים

"החתול במגפיים" — זוהי מעשייה בינ-
לאומית שמופיעה לראשונה באיטליה
בקובץ "לילות שעשועים" לסטראפארולה
בשנת 1550. זהו קובץ הומוריסטי נועז

3. ב. בטלהיים, קסמן של אגדות, ת"א 1980,
מבוא.

בשירת הנורמות בתחומים שונים. כאן
עדיין החתול מופיע ללא מגפיים. נושא
הסיפור: עלם אביון זוכה בסיוע חתולו
המדבר בבתי-המלך ובעושר רב. יש בסי-
פור הרפתקאות, הומור, וביטוי למשאלה
כמוסה של שינוי סדרי החברה. זהו
הסיפור המפורסם ביותר על בעל-חיים
המסייע לבעליו (הטיפוס הבינלאומי
א"ת 545 ב'). הוא מופיע במרחבים תר-
בותיים שונים בואריאציות שונות. בעב-
רית נמצא 16 תרגומים ועיבודים למ-
עשייה זו. בנוסח המוצג בחר המעבד
יוסי גמזו, לעבד את הנוסחה של האחים
גרים (1812), תוך התחשבות בנוסחה המ-
פורסמת של פרו ("סיפורי אמא אוזזה")
ומתוך הכרת הנוסח של אריק קסטנר
שכתב נובילה ב-10 פרקים מלאת הומור
(שתורגמה לעברית ע"י ל. גולדברג).
לצער, לא הכיר המעבד כ-10 ואריאציות
של הסיפור הנמצאות באסעי (ארכיון
הסיפור העממי הישראלי).

יוסי גמזו כמעבד היה עד לצדדים לא
מוסריים במעשייה פקחית זו: שני נוכ-
לים (כשהחתול מוביל בראש) מערימים,
מרמים — ומצליחים במשימתם. כשעיבד

4. על גלגליה של המעשייה ראה:

אוריאל אופק, סנדל הזכוכית של החתול
במגפיים, ת"א 1981, עמ' 45-59.

5. א"ת — אארה — תומפסון, מפתח הטיפוסים
הבינלאומי:

A. Aarne, *The Types of the Folktale*,
Translated and Enlarged by S. Thompson,
Helsinki, 1964.

6. אריק קסטנר — החתול במגפיים, בתרגום
ל. גולדברג, ת"א 1942.

גמזו המעשייה להצגה ריכך זאת בכמה אמצעים:

1. הומור מחורז: קל להזהות עם המנצחים כשיש להם חריפות שכל והומור רב.
 2. פזמונים מושרים. הצד המוסיקלי מורסיף גוון של ריחוק מהריאליזם מחד, ומעניק מוסר-השכל כללי מאידך.
 3. אקטואליזציה: גמזו משתמש בביטויים המוכרים לילדים מהעברית המדוברת בת זמננו: "חתול בשק"; "אל הנסיכה יש להגיע ב"ספיד אדיר"; "חבלי הממלכה כוללים את תענך ולכיש בעוד הנסיך הוא מ"אישם".
 4. ניכור, ידיעה שאנו בתחום המעשייה. כגון דברי החתול על האבירים: "קצת שבבים מהם, שרידים — נשארו עוד בכמה הצגות לילדים"...
- ובסיום: "מה, כבר הכינו מה לזלול? החתול: באגדות אפשר הכל".
5. יונתן (והחתול) מתוודים לקראת הסיום על מעשי המרמה שעשו ובכל זאת זוכים בשלחם.
- אין ספק שהיה כאן נסיון להעשיר ולגוון את ההצגה על בסיס הסיפור, לעשותה לחינוכית יותר ולרכך קווים אנטי-נורמטיביים המצויים בה, כבמ-עשיות רבות אחרות.

ב. אגדת חז"ל בלבוש ספרותי

"בת המלך" לפי "אגדת שלשה וארבעה" לפי ח. נ. ביאליק. עיבוד לבמה: אורנה פורת.

7. "בת המלך", סיפורה של ההצגה (הטקסט, הערות הבימוי ומבואות) — יצא לאור ע"י

זוהי הצגה המבוססת על אויקוטיפ יהודי (א"ת 930* כ') למעשייה בינלאומית ידועה: "נבואת הגדולה העתידה של הנער" (א"ת 930). הסיפור מופיע באחד מכתבי היד למדרש תנחומא בואר-יאציה תמציתית. אורנה פורת העדיפה את נוסח א' של ביאליק **כלשונו** מתוך שיקול דעת ספרותי ולא חזרה אל הגר-עין המקורי — המדרשי.

ההצגה זכתה לעבודה תיאטרלית מעולה והועלתה פעמיים (בשנת 1974 ובשנת 1981/2). העיבוד מדגיש צדדים תיאטרליים בסיפור: הרבה פזמונים (כר לל מפזמוני ביאליק שלא מתקשרים אור-גנית לסיפור העממי), מוסיקה (של גיל אלדמע) בביצוע חי, תנועה וכוריאוגרפיה, צבעוניות רבה בתפאורה, בתאורה ובתלבושות (כולל שימוש נפלא במסיכות). הסיפור אשר בקריאה בנוסח של ביאליק אורך כ-20 דקות "מולא" בצדק באפקטים תיאטרליים רבים. הילדים נהנו מהקסם שבהצגה — אך בגלל קשיים בהבנת סגנונו של ביאליק ("מופים וחורפים הכו בתופים; מללי, גללי, חליל אל פיהם!") ילדים רבים לא הבינו את תוכן הסיפור ואיבדו את הקשב, חרף כל המאמץ התיאטרלי. אופייה של המעשייה שהיא מסופרת לכל דור בלשונו שהיא מותאמת ע"י המספר לקהל. העיבוד "התיאטרלי" לא לקח בחשבון קושי זה במידה מספקת. מאידך הושגו בהצגה זו

האגודה לקידום תרבות התיאטרון לילדים ולנוער, סדרת מחזות לילדים ונוער ב', 1982.

8. ראה שם עמ' 12—19, רשימת ובה נוסחאות שונות של הסיפור.

מטרות נוספות: חשיפת העשייה התיאטרלית בפני הילדים (יצירת המוסיקה, החלפת תפאורה, תלבושות); שילוב אשר-לייה בריאליה: כל הדמויות מלבד שלוש המרכזיות: המלך, בתו, הנער — לובשות מסכות.

זו ההזדמנות לציין כי ז'אנר נרחב "מעשי חכמים" שיש בו מטען דרמטי עצום, לא זכה עד כה לעיבוד תיאטרלי לילדים ולנוער.

ג. עיבוד חומר פולקלורי סביב דמות עממית: "הרשלי מאוסטרופולי"

לכל עם ולעמים לקבוצות אתניות שונות בתוכם — יש גיבור עממי (אחד או יותר) סביבו נרקמים סיפורי הומור, הרפתקאות, חוכמה. יש והגיבור מצטיין בדלור תו החומריית ובפיקחותו הרבה, יש שהוא משמש מקור לצחוק ולפורקן לחברה כולה. בסיפורים סביב הרשלי מאוסטרופולי שרווחו בין יהודי מזרח-אירופה נמצא מזה ומזה. הסיפורים זכו לכמה ליקוטים. התיאטרון לילדים ונוער העלה "מופע צוות" (המותאם לנדידה מבי"ס לבי"ס ומבוסס על מיעוט אמצעים חיצוניים ומגע בלתי אמצעי בין השחקנים לקהל הילדים) — בעיבודו של שלמה בר-שביט. כאן נלקחו כמה סיפורי הומור קצרים, הבנויים על עימותים שבמרכזם עומד הרשלי כשמואל ניצבים גורמים שונים: הגביר היהודי (עימות חברתי-מעמדי), הפריץ (עימות בין יהודי לגוי, חיצוני) או השודד (עימות ריאליסטי). המיקוד הוא בדמות הסיפורית העממית עמה מזדהים הילדים בכל אחד מעימור תיה ונהנים שוב ושוב מהחלצותה מצרות

בזכות פקחותה, מזלה, או צרוף של שני-הם. זוהי שורה של אנקדוטות חסרות קשר ביניהן להוציא הגיבור העומד במר-כזן (בדומה ל"סרטי סדרה" רבים בט-לויזיה).

ד. עיבוד סיפור-עם המהלך בפי העם בימינו — "כפיים" בעיבודה של עדה בן-נחום

זוהי הצגה הבנויה על עיבוד חופשי של נוסחאות אחדות של סיפור עממי הרווח בעיקר בין יהודי ארצות האיסלם — שהותכו למחזה בעל אחדות וחוקיות משלו. הסיפור הינו נוסחה יהודית לסר-פור בינלאומי: "מלאכה תציל ממוות" (א"ת 888א'). עיקרו בבן-מלך (או: המ-לך עצמו) המתאהב בנערה מפשוטי-העם, אך זו מתנה הסכמתה להנשא לו בכך שילמד מלאכה של ממש, כי מלוכה אינה מלאכה. הוא משכנע את הוריו ולומד את מלאכת אריגת השטיחים. בהיותו מלך (לאחר נישואיו לנערה), הוא נופל במלכודת של שודדים ונחלץ ממנה בזכות שטיח שארג וגילה את מקום מסתורו. בידינו כ-15 נוסחאות של הסיפור שנל-קטו באסע"י בעיקר מפרס, אפגניסטן, קורדיסטן הפרסית, עיראק אך גם שתי נוסחאות אירופיות: מרומניה ורוסיה (הגיבור — הבעש"ט מציל את יהודי קושטה מעלילת-דם). עדה בן-נחום בעי-בודה הדגישה את הצדדים הרומנטיים, את העימות המשפחתי (בין בן-המלך המאוהב להוריו המתנגדים שישא נערה ממעמד נמוך שעוד תובעת תביעות מש-נות כלימוד מלאכה). המעבדת שילבה במחזה שירים ופזמונים העושים את

האווירה אותנטית. היא עידנה אלמנטים של אכזריות המופיעים בנוסחאות שונות של הסיפור: במקום קאניבאליזם-שודדים (העושים נקניק מבשר אדם) לפנינו שר דדים "רכים" המסתפקים בכופר נפש. גם להריגת השודדים "מידה כנגד מידה" יש ביטוי תיאטרלי סמלי — צעקה מחוץ לבמה. מאחר והמעשייה בעיקרה אינה יהודית — גם ההצגה מזרחית באופייה, המלך הוא עבאס המוסלמי. יחד עם זאת הוסיפה המעבדת הומור וניצלה את אלמנט האקטואליזציה האופייני להגדת סיפורי-עם. המטרה — מלבד העלאת הצגה ססגונית, אסתטית, בעלת מסר פשוט ("מלאכה תציל ממוות"), לקרב ילדים מעדות שונות להווי החיים המזרחי באמצעות המעשייה.

נסיון אחר מסוג זה נערך השנה בעיבוד "סיפורי עם מבית שאן". חוסר המקצועיות בעיבוד המעשיות והיחס הלא-מחייב לחומר המעניין גרמו לכשלון מוחלט של הצגה זו. הן המספרים מבית שאן והן המעשיות — יצאו מקופחים...
ה. עיבוד סיפור עממי אכזזי — "בן השולטן"
עיבודו של יפרח חביב לסיפור ששמע מהמורה עיסא דיאב, מהשבט הבדואי א-שיבלי שלמרגלות החרמון. הסיפור יצא אף כספר. זוהי מעשייה מזרחית אופיינית, רבת עלילה ומפותלת והעלאתה בפני ציבור תלמידים יהודי תרמה לקרוב לבבות בתחום הפולקלוריסטי (בדומה לכך), הוצגה הצגת "בת המלך" בפני תלמידים ממזרח ירושלים בקריינות ער-
9. יפרח חביב, בן השולטן, ת"א 1974.

10. מחזה מקורי בתבנית המעשייה — "רקמת נוצות הטווס" / מאת א. כהן. זוהי מעשייה מקורית לכתות א-ג שנכתבה ע"י מחזאי צעיר ומתחיל. הסיפור

נכתב מיד כמחזה, אך בנוי ביוזעין או שלא ביוזעין על יסודות המעשייה; מ-אבק בין שני גיבורים: הטווס בן-האור בעל רקמת הנוצות, החיובי — ונשר ביצות אימתני, מאיים, הגיבור השלילי. הגורם הנייטרלי: בני האדם שהטובים בהם יכולים לשחרר את הטווס מידי הנשר. מקום ההתרחשות: פרס, ויש בו הד לדת זרטוסטרא (מאבק האור — הורמיז והחושך — אהרימון), המאבק עובר במישור אחר גם לבני האדם. במ-חזה — 12 תמונות בסדר כרונולוגי עם נסיון מסויים לשתף את הילדים בתשובה לשאלות, בלקיחת חלק במאגיה וכו'. אין ספק שכאן המעשייה גרמה ליצירה ספרותית-אמנותית ברוחה ועל-פי חוקיה. יש להזכיר נסיונות להעלות מעשיות בדרך המיוחדת של "תיאטרון בובות", הראוי לדיון מיוחד.

סיכום ומסקנות

1. סיפור-העם אהוב על הילדים בחטיבת הגיל הצעירה. הילדים מוכנים לקבלו בואריאציות שונות: מפיה הורים, מורים, בסרט (קולנוע או טלוויזיה) או כהצגת תיאטרון.
2. בעיבוד סיפור-עם להצגה קיימות תמיכה הרחבות: הן בדיאלוגים, הן במילוי חללים ע"י מוסיקה, עלילת-משנה, תנועה, פעלולים. הגרעין הדרימטי שבסיפור הקונפליקט/ים —

קיים וכן גם המסר (שהוא ביטוי למשאלה הכמוסה). ההצגה התיאטר-ראלית מעבירה אותם באמצעים תיאטרליים מגוונים, במקום המספר-האמן המעביר את הסיפור באמצעות קולו, תנועותיו וכו'.

3. העיבוד להצגה של סיפור ידוע עומד מול הוואריאציה שיצר הילד בדמיונו, עם החיוב והשלילה שבכך. החל מגר-חובה פתוח הילד לואריאנטים שונים של סיפור ואינו דורש עוד את החזרה המפורטת.

4. בכיתות ג-ד קיים אצל רוב הילדים הצורך בסיפור ריאליסטי (מחייבים, מחיי מבוגרים), סיפור הרפתקאות והזדהות עם גיבורים ממשיים.

5. קיימת סכנה של איבוד רוחו של סיפור-העם הן בדרך עיבודו והן בהצגתו על הבמה. לעתים "מרוב עצים אין רואים את היער". מרוב פעלולים, המצאות בימתיות, פזמון-נים — הולך הסיפור לאיבוד.

ללא הפגשת יפי הסיפור, פשטותו וא-מיתו עם הדר וקסם התיאטרון — אין חוויה. לכן רבה מאד האחריות בטיפול בהעברת חומר זה לשפת התיאטרון. אך אין ספק שעוד שנים רבות ישמשו סיפורי-מקור לא אכזב להצגות תיאטרון — לגילאים הצעירים. כשיעשה הדבר בכשרון וברגישות — תתן ההצגה מימד נוסף לסיפור, המימד התיאטרלי.

מופע ספרותי או מופע תיאטרלי

מאת איה לובין

בשנים האחרונות מורגש מחסור בחומר תיאטרלי מובחר (הצגות טובות) לילדים ולבני-הנעורים. גם התיאטרון הרפרטוארי והמסחרי למבוגרים סובל מבצורת קשה בתחום המחזאות, אך השפל חריף יותר כשמדובר בתיאטרון לילדים ולבני-הנעורים. אין להתפלא, איפוא, על כך כי התיאטרון נזקק יותר ויותר לעיבודים דרמטיים של יצירות ספרותיות כחומר להצגותיו, שבהן המבחר — גם אם אינו מלהיב במיוחד, גדול יותר ממבחר המחזות.

בדיקת ההצגות שתיכנן התיאטרון לילדים ולנוער של משרד החינוך והתרבות להעלות על הבמה בשנת תשמ"ג, תגלה כי מתוך חמש-עשרה ההצגות, חלק נכבד הן הצגות המבוססות על יצירות ספרותיות שאינן מחזות: "מסע לילי" ע"פ מרים ילן שטקליס; "בארץ הלמה" ע"פ א. שלונסקי; "דקלים וחלומות" ע"פ סמי מיכאל; "ספורי עם מבית שאן", "מעשיות לילדי ישראל" ע"פ שלום עליכם; "שמוליק של זהרה" ע"פ דבורה עומר.

בשני מסלולים מאמץ תיאטרון הילדים והנוער את היצירה הספרותית אליו. המסלול הראשון הוא עיבוד דרמטי של ספור או רומן; לדוגמא: "דקלים וחלור מות" ע"פ הספר "סופה בין הדקלים" מאת סמי מיכאל, או "שמוליק של זהרה" ע"פ הספר "לאהוב עד מוות" מאת דבורה עומר.

המסלול השני הוא אסופת יצירות קצרות, בדרך כלל — שירים משל משורר/ת או סופר/ת אחד המבויימים כשרשרת של שירים או סיפורים ומילות קישור ביניהם, לדוגמא: "מסע לילי" מאת מרים ילן-שטקליס.

בשנים האחרונות היתה פריחה לז'נר תיאטרוני-ספרותי זה, וכמעט אין תיאטרון רפרטוארי או מסחרי שלא התנסה בו.

תיאטרון ביממה: "מלאה גולדברג באהבה", "מעבר לים" (ח. נ. ביאליק), "למה למה לס" (אסופת אגדות קצרות אטיולוגיות על בעלי-חיים).

תיאטרון המזוודה (מוטי סנדק): "מחשבות שאינן רוצות לישון" (ע"פ שיריה של שלומית כהן).

תיאטרון מיקי — הפקות: "שנינו יחד תחת מטריה אחת" (משירי נעמי שמר). בימת הקיבוץ: "כמו ספורים" (פרקי פרוזה קצרים ושירים מאת עודד בורלא). תיאטרון לילך (רפי שחר) מי פה? היפו! (פרקי פרוזה קצרים ושירים מאת עודד בורלא).

ואלה רק דוגמאות אחדות.

כאמור, ההצגה מורכבת משרשרת של שירים (חלקם מולחנים) או סיפורים קצרים, הקשורים זה לזה ע"י מילות קישור וחבור.

אין בכוונתי לבקר הצגה זו או אחרת מבחינת הביצוע שלה. יש טובות ויש גרועות. ברצוני להתייחס אל התופעה באופן כללי ולבדוק: האם בפנינו מופע ספרותי או מופע תיאטרלי*.

אי אפשר להתעלם מן העובדה כי "התשתית" של המופע היא ספרותית אף-על-פי-כן אני טוענת כי לפנינו מופע תיאטרלי, ואני מציעה לבדוק זאת על-פי שני קריטריונים.

א) האם ההצגה פורשת בפני הילדים הצופים בה את עולמו השירי של המשורר שנבחר להצגה, או לפחות חלק מעולם זה?

האם השירים שנבחרו מאפיינים את המשורר ואת יצירתו? נראה לי שבדרך כלל השירים נבחרו לא בשל ייחודם השירי, אלא על-פי הדרישות של עולם התיאטרון והבמה: יסודות דרמטיים-משחקיים, מקצב מוסיקלי, התאמה לתפאורה קומפקטית וכו' וכו'.

הדברים שנכתבו כאן, עם כל ההכללה שבהם אומרים: לא קני-מידה ספרותיים עומדים במרכז שיקוליו של המעבד אלא קריטריונים תיאטראליים-בימתיים, שלעתים אף עומדים בסתירה לבחירה ספרותית נכונה של החומר.

לשון אחר: הבחירה של החומר באה לשרת את עולמו של התיאטרון.

ב) הבימוי של השירים הוא בעצם מתן אינטרפרטציה דרמטית ליצירה הספרותית, (הבימוי כולל גם את התפאורה, התלבושת והעבודים המוסיקליים).

אין כל ספק בדבר: משאנו לוקחים יצירה ספרותית כתובה, ומעבירים אותה אל הבמה, שם היא מושרת ומשוחקת ע"י שחקנים או בובות, או ע"י שניהם בצוותא, כאילו והוצאנו אותה מתוך קליפתה והפחנו בה רוח חיים, אבל כל זאת, בל נשכח, תוך מתן הדגשים חדשים.

עדיין קיים קשר בין היצירה הכתובה לבין היצירה המשוחקת, אבל בדרך כלל הפכה היצירה הספרותית (שיר או סיפור) לחומרים, בהם מטפלים המעבד, הבמאי, המלחין, התפאורן והשחקנים לשם יצירת יצירה חדשה — הצגה. במקרים אחרים

* למסקנות רשימה זו הגעתי על סמך ביקור במספר רב של הצגות בהפקותיהם של תיאטרונים לילדים ונוער אחדים, כלומר, יש כאן התייחסות אל המציאות הקיימת על הבימות בארץ — אל המצוי ולא אל הרצוי.

הרי העיבוד, המוסיקה והמשחק מגישים לנו אינטרפרטציה ליצירה הספרותית, ואינטרפרטציות, כידוע, יש רבות. אמנם הסתכלות אל המכלול כולו, כלומר אל ההצגה המורכבת משרשרת שירים או סיפורים המחוברים זה לזה ע"י דברי קישור וחיבור, מעלה שאלה מרכזית: האם בכלל יכולים אנו לדבר כאן על מחזה? שהרי המופע חסר את היסודות הדרמטיים המצויים במחזה, ואפילו עלילה אין בו. אם כן מהו? לטענתי: אעפ"כ הרי הוא מופע תיאטרלי מובהק: רביו מוסיקלי. מילות החיבור והקישור, הנכתבים בדרך כלל ע"י המעבד או האוסף של החומר הספרותי — יוצרים מסגרת "מעין עלילתית", התחומה בזמן, והתפאורה יוצרת את מקום ההתרחשות ה"מעין עלילתית" זו.

איך נסביר תופעת "השתלטות" ז'אנר זה על בימות תיאטרוני הילדים והנוער? א) כבר אמרנו בדברי פתיחתנו כי המפיקים נזקקים לעיבודים ספרותיים מחמת דלות החומר והמבחר במגזר המחזאות לילדים.

ב) אפשרות היצירתיות: השירים או הסיפורים משמשים מעין "קוביות" מהם בונה המעבד יצירה חדשה, תיאטרלית, העשויה קטעים, קטעים.

ג) יתר על כן: יצירה חדשה זו, ההצגה, הבנויה משירים, מורכבת מקטעים קצרים המתאימים למשך הריכוז של הילד; וכן מקטעים שונים המאפשרים גוון: שיר מולחן, קטע הומוריסטי, קטע עצוב, וכו' וכו'.

לצערנו הגדול, משמש המשורר — ששיריו או סיפוריו נבחרו להצגה — לעתים קרובות מדי, "אליבי" לתיאטרון כושל, אם בתחום המשחק, או התפאורה, או בחיבור דברי הקישור או בכולם יחדיו.

את ההכללות שלעיל אסביר על-ידי הדגמה של שתי הצגות שנבחרו באופן מקרי: 1) "שנינו יחד תחת מטריה אחת" — משירי נעמי שמר לילדים, דברי קישור: יוסי בכר; ניהול מוסיקלי: עוזי אסנר; עריכה ובימוי: מיכאל שושן; (הפקה — תיאטרון מיקי, הפקות).

יוצרי ההצגה כל כך היו שקועים בראיית השלמות התיאטרלית הכוללת, עד כי לא הבחינו בין שירים שנכתבו והולחנו ע"י נעמי שמר, לבין שירים שנכתבו ע"י משוררים אחרים: "מיכאל" — מרים ילן שטקליס; ו"מה עושים העצים" — ע. הלל, ורק הולחנו ע"י נעמי שמר, כמו שאומרים "הכל הולך".

יתר על כן כותב דברי הקישור, יוסי בכר, שילב בהצגה שני סיפורים שהוא עצמו כתב: "טיול לארץ התום" ו"טיול לארץ ההפך" וכך הם מופיעים גם בדף המלווה את ההצגה תחת השם הכולל: "משירי נעמי שמר לילדים". וזאת משום שהשם נעמי שמר "מוכר" כרטיסים ובלשון המפיקים "סוגר קופות". זהו ה"אליבי" עליו דברנו, ועלינו להתריע כנגד תופעה זו, המבלבלת ומטעה את הצופה וגורמת עוול למשורר עצמו.

(המשך בעמוד 26)

לקראת יום השואה¹

סדרת ספרים לנוער ע"ש קורצ'אק

מאת גרשון ברגסון

והומניות כמו ארה"ב הולנד, אנגליה ואחרות.

חמורה מאלה היא התופעה של ציורי צלבי-קס על בתי-כנסיות ובתים ביש-ראל. גם אם הדבר נעשה על-ידי יחידים, ואין גוף עומד מאחורי המבצעים, הרי מלמדנו הדבר שהשואה ומה שמסמל אור-תה לא נתפסה עדיין במשמעותה העמו-קה. לפיכך מצוים אנו לפשפש במעשינו.

אך חמורה מכל היא השאננות של חלק מהציבור שלנו — מחנכים ולא מחנכים. ושאננות זאת מתבטאת בהיגד: "שוב השואה, שבעתי, איני יכול עוד לעסוק בה. גם בני כבר דוחה סיפור או ספר בנושא זה". בהיגד מסוג זה יש לטפל באבו, כי המשמיעים דברים אלה, אם כך פני הדברים, מזדהים עם השואה ויודעים משמעותה אך טוענים שהם עיי-פים מטיפול בה. מחובתנו לטפל בנושא כך, שלא נגרום לעייפות על-אף הקושי שבדבר. הזכרון הקולקטיבי של עם יש-ראל לא התעייף מטיפול בנושא החורבן ולא הרפה ממנו.

מכאן חזרה על דברים ששינינו: השר אה אינה נושא הממתין לגורם מזמן.

בנושא זה חייבים אנו לטפל כל ימות השנה ובכל הגילים — גיל, גיל ודרכו. "יום השואה" אינו אלא תזכורת להצ-

כל כך הרבה כבר נאמר ונכתב על השואה ועדיין לא נאמר הכל.

כה רב מספר הספרים והמאמרים הד-נים בנושא מבחינה מיתודית ועדיין לא מיצינו את כל המקורות שבידינו כדי להסביר את השואה וזוועותיה וכדי להחדיר ללבבותיהם של אלה, ששומעים על השואה כעל מאורע רחוק, אי-ישם באירופה, לפני עשרות בשנים.

שוב ושוב אנו עדים לתופעה של נסיו-נות להדחיק את זוועות השואה ולמחוק את זכרה בארצות שעל אדמתן היא הת-חוללה ואצל חלקם של העמים שחוללוה. ויש תופעה חמורה אחרת: — נסיו-נות להחיות את הנאציזם תחת מסווה של ארגונים לאומניים שונים, אמנם אלה קבוצות קטנות, אך עובדה היא שמעי-זים לעשות כן. ולאו דווקא בגרמניה, ערש לידתה, גידולה וטיפוחה של כוהני-דת האכזריות וחיתור-אדם — אלא אפילו בארצות שבהן מסורת של דימוקרטיות

1. ראה "ספרות ילדים ונוער", שנה שביעית, חוברת כ"רכ"ז "השואה בשיר ובסיפור לילד", עמודים 17-48, 55-58. וראה שם שנה שמינית "לקראת יום השואה", חוברת ל"א, עמודים 20-30.

טייד בחומר וצבירתו עד יום השואה הבא.

— — —

ל"יד ושם" יד בכל הקשור בנושא השראה: אה: מחקר, הסברה, מפעלים ופרסומים. בתשל"ט החל "יד ושם" לפרסם "סדרה לנוער ע"ש קורצ'אק" שנועדה "להביא לבני הנעורים מבחר של פרקי זכרונות וספרות יפה העוסקים בחיי ילדים וגורלם, וכן במאבקים של צעירים ומבוגרים למען ילדים, בעתות החורבן של יהדות אירופה בתקופת מלחמת העולם השנייה".

זכרונות וספרות יפה בנושא השואה נמצאים למכביר ואלה הופיעו לעשרות קודם כינונה של סדרה זאת (ראה הערה 1).

הפעם נסקור ארבעה ספרים* שבסדרה ונציין את הייחודי שבהם:

1. האנס פטר ריכטר, הגרמני, פרסם את ספרו: **"ושמו היה פרידריך"** בראשית שנות הששים וזכה לביקורת חיובית ביריב פריודיקה: בשפה הגרמנית בברלין, שטוטגרט, וינה. חוקר ספרות הנוער האוסטרי ריכרד במברגר (1965) מזכיר את הסופר כמי שפרסם ספר של אמת על רדיפות ונגישות בתקופת הנאציזם סוציאליסטים, מנקודת ראות אינדיווידואלית — בינאנושית, וצורות אחרות של רדיפות המבוססות על גזענות.

ספר זה ראוי לתשומת לב מיוחדת קודם כל משום שהוא נכתב על-ידי נער

* על הספר החמישי בסדרה "נעורים בשלכת", ראה להלן רשימתה של הרצליה רז.

2. שמו היה פרידריך, האנס פטר ריכטר, סדרה לנוער, יד ושם, תשמ"ז 109 עמ'.

גרמני, אשר אינו תופס את השינוי שחל בקרב אנשים שידעם תמול-שלשום והם אחרים.

ריכטר מתאר את גרמניה בתקופה הטרנס-היטלרסטית ואח"כ את ההיטלריות מראשית צמיחתו ועל-ידי עימות זה מבליט את האכזריות ואת הבלתי מובן ביחסים הבינאנושיים.

בדבריו של ריכטר יש אמת, פשטות תיאורים של אפיונות והרבה אירוניה. אנחנו בתקופה של מאבק פנימגורמני ועדיין לא הורעלו כולם. כך למשל זוכה אביו של חברו פרידריך, מר שניידר, למשפט צדק ב-1933.

כאשר השופט שואל את הנער פרידריך "מדוע אתה בוכה", אינו מחכה לתשובה ומשיב מיד: "אל תדאג, כל רע לא יאוונה לכם, הרי אני עומד פה כדי לשמור על דין צדק".

פרידריך מוחה דמעות ועונה, "אתה כן". הילד, בתמימותו, שכבר הרגיש את נחת זרועם של הנאצים, ידע בחוש-אינטימי טואיטיבי מיוחד להדגיש כי בודדים עד-יין שומרים על הצדק, "אתה כן", אומר הילד ביודעו, כי רבים רבים אחרים כבר פשטו את אצטלת הדין והיושר ושקועים במדמנה של הנאציזם. או אירוניה בפרק 'המורה' (51) כאשר לאחר נאום אפולר גטי על היהודים ופנייה נרגשת של המורה ניידרופ אל תלמידיו להמשיך בקשר עם פרידריך לאחר שהוא נאלץ לעבור לבי"ס של יהודים — "הרים את זרועו הימנית לגובה עיניו וברך: 'הייל היטלר', אך מורה זה הביא לפרידריך מתנה, עט, בהגיעו למצוות.

יש בספר פרקים מרגשים ומתארים, כיצד קרה שעם תרבותי נגרר אחרי קר-

אים מטורפים. ועניין זה מובא ביושר בפרקים "העוזרת" (55) "נימוקים" (57) ותיאור הפוגרום (72).

מעניינים במיוחד הפרק כמו: "החגיגה", שבו מספר הנער הגרמני על נוכחותו בבית-הכנסת לרגל חגיגת בר-מצוה של פרידריך. היהדות מתגלה לפניו באור חיובי. דווקא אותם הדברים שכבר אז היו נשק בידי הנאצים להוקיע את היהודי, דווקא אלה נראו בעיני הנער מלאי הוד והדר והתפעם מהם. בעצם, כל פרק מפרקי הספר ואף כי הם קצרים — 3 עמודים בממוצע — עומד בפני עצמו ואפשר להביאו כאפיונות אך בבחינת מעט המחזיק את המרובה, לדוגמא:

פרידריך ביקר יחד עם האנס בסניף של ה"יונגפולק" תנועת הנוער עד גיל 14 של הנאצים. המדריך נאם את הנאום הגזעני הרגיל וסיכם "היהודים הם אסר-ננו" — פרידריך חזר על המשפט אחרי המדריך כפי שעשו נערים אחרים אך אח"כ קם הזדקף והטיח בנוכחות כולם "היהודים הם אסונכם" ועזב את המורה עדון.

ריכטר נוקט בדרך של פתיחת סיפור ונושא אך אינו סוגר.

ברבים מן הפרקים אתה נמתח ורוצה לדעת את סופם של הדברים — אך הסופר משאיר מקוטעים באמצע, ללא סיום וללא פתרון — כאילו רצה לרמוז על היעדר פתרון ותשובה לכל השאלות שמתעוררות בעקבות המסופר.

יש בספר זה עניין מיוחד משום שהוא זורק אלומות אור על השואה מנקודת ראות של נער גרמני.

2. בדומה למבנה זה, פרקים קצרים

טעונים מטען רגשי רב, הוא הספר **"בגיא צלמוות"** של סיני אדלר. הספר כתוב על-ידי נער בן שש-עשרה, אשר נשלח מטרוזינשטאט לאושוויץ ו"מכאן ואילך נשלל מכל אחד שמו והוא הפך למספר גרידא" (7).

המחבר אינו מוסר עובדות בלבד כפי שהדבר נעשה ברבים מן היומנים או ספרי הזכרונות. עינו הבוחנת מוסיפה ראייה עמוקה ורחבה ויש בספר גם תיאורים נרחבים פלסטיים, אך גם עירור תו האינטלקטואלית משלבת במסופר הרהורים והגיונות.

גם בספר זה מספק כל פרק בפני עצמו חומר רב ומקנה מושגים נוספים על הנאמר לפניכם. כל פרק יש בו אינפורמציה חדשה ואין הדברים חוזרים על עצמם. שמות הפרקים בלבד מעידים על כך: הפתרון הסופי, טלקציה, מן הרכבת לבית-המרחץ — ערמומיות בצד חיתיות, הרוסים באים וכדו'.

שמורות בזכרונותיו של הנער עובדות מחרידות, ואינו מסתירן מאתנו: הוא מספר כי אמהות הפקירו את פרי בטן "והחליטו לעזוב אותם ולהציל את עצמן כי 'בין כך ובין כך לא תוכלנה לעזור להם מאומה'" (13). אך "היו גם אמהות, אשר למרות שידעו את האמת על הצפוי להן, בחרו למות יחד עם ילדיהן ולא לתת להם לצעוד לבדם לכור הכבשן".

הנער עומד מול הזוועות פנים אל פנים

3. סיני אדלר בגיא צלמוות. סדרת נוער — יד ושם, מהדורה שניה תשמ"א, 67 עמ', 16 רישומים של יהודה בקון שחור לבן.

4. ר לאה חובב בגיא צלמוות. ספרות ילדים ונוער כ"רכ"א, 1981, עמ' 40.

אך נאבק יום ויום ושעה נגד אבדן אמונתו — ויוכל. אנחנו מלאי הערצה לו ולא לה שהקפידו על שמירת חגי ישראל — ר"ה, סוכות, חנוכה — אף בתנאים שבהם חיו. מעטים מכותבי יומנים וזכרונות סיפרו על חיי הרוח שבמחנות הרי כוז והנה אנו קוראים שקיימו מצוות ויום-יום התאספו לתפילה בציבור על אף הסיכון שבדבר וכל זאת "כי בתפילה מצאנו נחמה ותקווה גם יחד" (56). ועוד ייחוד בספר זה — רישומיו של יהודה בקון שעמו התיידד המחבר במחנות, ויחד יצאו לדרך לאחר השחרור.

16 הרישומים המשולבים בספר נושאים זוועות השואה. הצייר אינו מדביק להם שם אך כל מתבונן יזהה את הנושא ואת המובע בהם.

הרישומים שבסגנון מופשט ואלה שבסגנון שגאלי — כולם מורכבים וקשים כשם שהיו חייהם של האסירים במחנות הריכוז.

3. פן אחר של ראיית השואה

הספר "לגיטו לא חזרתי" הוא שיר תהילה לאדם. לא בכדי פותחת המחברת את הספר בהקדשה "לחסידי אומות העולם על שהצילוני מציפורני הכליה ואיפשרו לנו להגיע לחוף מבטחים — אל ארצנו הנכספת". ואכן זהו סיפור של משפחה בת 4 נפשות, ואח"כ שלוש, שנודדת ממקום למקום, נזרקות, מטלטלת עוברת שבעה-מדורי-גיהנום בנדודים, לא בגיטו ולא במחנות ריכוז.

יצר הקיום פועל וההמצאות להישר-

דות שידועות לנו כבר מסיפורים אחרים מוגשות בספר בצורה חייה, אותנטית ומשכנעת: צביעת שערות, ניירות מזויי-פים, מחסה בבית-זקנים לקתולים, שפ"ח-גויה-רוסיה, בבית-כומר ושוב בבית-איכרים.

למעשה הגיבורים הם גויים-ליטאים. הם שאזרו עוז ונתנו יד להצלת המשפחה. התלאות שעברו על המשפחה מסופרות בסדר כרונולוגי, למן הגיטו בשאוולי ב-1941, עד לכיבוש הרוסים את ליטא ביולי 1944.

המחברת מספרת בגוף ראשון על הנ"עשה בגיטו. המעורבות של האני-המספר בזוועות השואה משתקפת לא בעט של עד-ראייה אלא של עד-שמיעה, שבלבו חרדה למה שעלול לקרות ולא מה שקרה. מי שמעדיף לוודע את הקורא אל השואה וזוועותיה בהדרגה, יבחר בספר זה כספר-מבוא אל האכזריות והחייטיות שהתרחשו בגיטאות ובמחנות ההשמדה. מי שעסק בשואה ודואב שמא ייתקפו חניכיו יאוש וצינינות ביחס לאדם ולהומניות — יביא את סיפורה של שרה ירושלמי, שכן יש בו קרינה של אור ואהבת-אדם.

4 הספר הרביעי בסדרה לנוער הוא ספרה של יונה מלארון — **עוד תצאי מכאן**, כותרת משנה לספר זה — "יומנה של נערה ממגורשי טראנסניסטריה". היר-מן נכתב במקורו ברומנית ותורגם לעברית ע"י ז'אן אנצ'ל. המתרגם גם הוסיף מבוא "בפתח היומן" ובו מידע גיאוגרפי

6. יונה מלארון, **עוד תצאי מכאן**, ירושלים. תשמ"א, 56 עמ' + 5 ציורים של דגני + 2 של שפיר.

5. שרה ירושלמי, לגיטו לא חזרתי, סדרת נוער ירושלים, תש"ם, 80 עמ'.

על מקומות ההתרחשויות ובתוספת אינפורמציה על היהודים בצ'רנובץ שתשמש רקע להבנה טובה יותר את הרשום ביומן. "עוד תצאי מכאן" הוא היחידי בין הספרים שכתוב בצורת יומן עם תאריכים מדויקים (לעיתים רק החודש) ויש ביומן קטעים-זכרונות ששולבו בו ונכתבו מאוחר יותר. תוספת זאת מודפסת באות שונה ללמדך שיש הבדל בין האותנטיות של היומן לבין הדברים שנאמרו לאחר מכן.

יש בספר הרבה הערות — 42 מספרן — כעין מנגנון מדעי המסבירות מושגים ומוסיפו פרטים על הנאמר בגוף הספר. אני משער שההערות הן של המתרגם. היומן נרשם בשנים 1940—1944, בת 11 היתה הילדה יונה כשהחלה לרשום את המתרחש לנגד עיניה וסיימה את הרישום בהיותה בת 14. אין למצוא הבדלים בסגנון ולא במהות הרשמים. יש ברישום הדברים של יונה איפוק מסויים, לכאורה מסירת עובדות של צופה אובייקטיבי. ורק פה ושם הבעת רגשות סובייקטיביים. ורק פה ושם הבעת רגשות סובייקטיביים כגון: "כשהמשכנו במסענו כבר לא נראה בינינו אף זקן או ילד — הם היו שרועים בצדי התעלות. איש לא הפריע להם יותר. להיפך, אנו קינאנו בהם והתפללנו שבמהרה נזכה לגורל דומה" (22).

המובא לעיל הוא קטע מן התיאור את "צעדת המוות", בגירוש לטראנס-ניסטריה. מלבד המלים הקשות "שרועים בצדי התעלות" — ואנו יודעים כי זו תוצאה של הליכה שנמשכה שלושה ימים — אין ביטוי של זעם, או התפרצות של כאב. רק בסוף יש אירוניה חזקה וביטוי לרגשות במלים "אנו קינאנו... והתפללנו".

מוסכמה היא: האדם מקנא במישהו או במשהו טוב יותר מהיש שבידיו. ואם אדם מקנא ומתפלל שבמהרה יזכה לגורל דומה, הרי ההשערה היא שעינו צרה בזולתו שבידיו דבר שאינו אצלו. במקרה זה **הטוב** הוא המוות. אבל המלה מוות לא נזכרת, "**הטוב**" הזה מעורפל והוא מרכז את האכזרי.

גם האכזרי ביותר מובע במלים ספר-רות, ללא תיאורים פלסטיים:

"מצאנו לפנינו, דיר חזירים ובתוכו יהודים גוססים. לפני הדיר נפער בור ובתוכו מוטלות גוויות רבות" (23). או קטע אחר: בחדר הסמוך קפאו שוקיה של ילדה בת 14, היא נאנחה מכאבים. הרקב פשה בעצמותיה. לבסוף נאלצו לקטוע את רגליה בזוג מספרים — אך למרות זאת מתה הילדה" (26).

קטעים שמתארים אכזריות ללא מעורבות, ללא הבעת רגשות, ללא מלים של זעם.

אין לך אלא להסיק שההלם של העובדות, שרדפו אלה את אלה, כה חזק ועוצמתו כה רבה עד כי הילדה מצאה את עצמה שקועה בהן וטרם הספיקה לספוג את המראות ולתת להן ביטוי רגשי.

כמו בסיפורים אחרים על תקופת השואה יש גם ביומנה של יונה "פרקים" המתארים כוח החיות והמצאות שונות כגון נר הזכרון בעזרת חתיכת צמר גפן ששמו בקבוקון של נפט. ויש גילויים של גבורה המתבטאת במעשה פשוט שאולי אפשר להשוותה לתיאוריו של פרץ ב"שלוש מתנות". כוונתי למשל לחלוקת הכסף לעניים שחלקה הילדה בתקופת הרעב והמצוקה לזכרה של אמה.

לעצב שבספרה של יונה מלארון מוסיף פים קדרות ציוריו של דגני, ואולי עוד יותר מאלה שני ציוריו של הצייר שפיר, ברישומים הפשוטים והמבליטים את הטרגדיה לכל המתבונן בהם. שלושת כתבי הזכרונות היהודיים — סיני אדלר, שרה ירושלמי ויונה מלארון — כולם הצליחו להגיע לארץ. יש בסיפורי הזכרונות שלהם אותנטיות ומהירות, אם כי שלושתם נולדו בארצות

שונות ואף מרוחקות זו מזו, בצפון ובדרום אירופה, הרי מסמלים הם את אחידות הגורל של העם היהודי, ובסיפוריהם אחידות השיטה להשמדת העם של הצורך האכזרי. הקורא הצעיר שיקרא בספרים אולי ינוחם בכך שכל הכותבים הגיעו ארצה, ואולי בסיפור הייחסי נחזק את ההכרה בשונות הגורל של העם היהודי ובערכה של הציונות.

(המשך מעמוד 20)

אכן, אפשר לומר כי יוצרי ההצגה שאפו להצגה שיש בה שלמות תיאטרלית המורכבת מיצירות שונות המשרתות אותה, גם אם אין הן של נעמי שמר. הדבר לגיטימי, אך חייבים להודיע על כך. ההצגה השניה היא "מחשבות שאינן רוצות לישון" (בהפקת תיאטרון המזוודה). ההצגה מבוססת על מבחר משיריה של שלומית כהן. לדעתי בחירת השירים היתה נכונה ויפה, אך העובדה כי מפיקי ההצגה בחרו במספר כה גדול ב-27 שירים — מראה כי נגד עיניהם לא היה מסר ספרותי (כי איך אפשר לקלוט בבת אחת או להתרשם מ-27 שירים יפים המושרים או מסופרים זה אחר זה?) אלא הרצון ליצור יצירה תיאטרלית, בה התשתית הספרותית משרתת את היקפם התיאטרלי החדש שנוצר, בדיוק כמו הבובות היפות שעמדו על הבמה, וכמו המוסיקה שליוותה את ההצגה.

חשוב שמורות ואמהות תדענה זאת כשהן הולכות עם תלמידיהן או ילדיהן לראות הצגה שהיא רדיו מוסיקלי המושתת על שירים ו/או סיפורים. נראה לי כי המפיקים חייבים להוכיח יותר רצינות ולהגביר התייעצות עם בעלי מקצוע בקביעת האלמנטים השונים של ההצגה, שהרי בפנינו מופע תיאטרלי, שעדיין יש לו קשר עם ספרות טובה, וכך גם רואה זאת הילד, המבקר בהצגה.

מרים עקביא, איריס: דני קרמן, סידרה לנוער. בהוצאת יד ושם, מהדורה ג', 1982.

מרים עקביא שנולדה בקרקוב שבפולין ועלתה לארץ משווידיה במסגרת עליית הנוער, כותבת סיפורים הקשורים בנושא השואה. עד עתה יצאו לאור שלושה מספרים: **נעורים בשלכת** — שהוא הראשון שראה אור. מהדורה ראשונה שלו ב-1975. "המחיר" — (אוסף סיפורים למבוגרים) שיצא בספרית פועלים 1972. "גליה ומיקלוש" — (ניתוק יחסים) שגבריו בני נוער יוצא בספרית פועלים ב-1982.

נעורים בשלכת*

מאת הרצליה רז

הספר "נעורים בשלכת" מוקדש לזכרו של אחיהסופרת שנקרא ישעיהו ונהרג בשואה והוא סיפור בן חמישה פרקים על תקופה קצרה בחיי נער בן שבע-עשרה הנקרא "יורק".

הגיבור, יורק, המספר את הדברים המתרחשים לו ולמשפחתו עם הכיבוש הנאצי בפולין, מתחזה לפולני ומצוייד בתעודות מזויפות.

באמצעות "הניירות" האלה הוא מנסה להתקיים בוורשה הכבושה על ידי גרמנים. הוא קושר קשר עם תנועת המחתרת הפולנית ומשתדל לסייע למשפחתו שבגטו ובעיקר לאחותו הצעירה שנשלחה אליו כדי לחלק אתו את גורלו.

הנער בן ה-17 מנסה לשרוד בעולם הרוס כשהוא מנותק ממשפחתו, והוא מחוסר עבודה ומחוסר אמצעים.

חמשת הפרקים שבספר מנותקים זה מזה מבחינת האווירה והמבנה ומבחינת ארגון הזמן: יש בהם דיווח מרחוק וכמעט כמו בכתבות שבעתון.

סיפורו של הגיבור המתוודה נמסר כאילו דרך זכוכית שבורה ולא בהירה, סיפור על עולם השבור לרסיסים.

באמצעות הסיפור האישי והמרוחק, עולה ריקמה של חיי משפחה יהודית; ריקמה עדינה ויקרה של מערכת יחסים הדוקה מאד בין ילדים והורים, בין אח ואחותיו.

חמשת הפרקים מהווים יחד "פוטמונטז" של מצב" ונותנים ביטוי חריף ביותר לאווירה של עולם מבולבל והרוס.

בתוך עולם של תוהו ובוהו מתבגרים הילדים מהר מאד והם הופכים להיות הנושאים בנטל החיים והאחראים לפרנסה ולאפשרות הקיום.

על אף מקומו המרכזי של ה"גיבור המתוודה" בספר הזה, נשארת דמותו בלתי בהירה. עם סיום הקריאה נותר בקורא הצורך להבין ולדעת יותר מי הוא יורק קובליק שסיפר את הדברים לעתים מרחוק ובקטוע, ולעתים במעורבות חזקה.

* כתבה: מרים עקביא, איריס: דני קרמן, סידרה לנוער. בהוצאת יד ושם, מהדורה ג', 1982.

מרים עקביא שנולדה בקרקוב שבפולין ועלתה לארץ משווידיה במסגרת עליית הנוער, כותבת סיפורים הקשורים בנושא השואה.

עד עתה יצאו לאור שלושה מספרים: **נעורים בשלכת** — שהוא הראשון שראה אור. מהדורה ראשונה שלו ב-1975. "המחיר" — (אוסף סיפורים למבוגרים) שיצא בספרית פועלים 1972.

"גליה ומיקלוש" — (ניתוק יחסים) שגבריו בני נוער יוצא בספרית פועלים ב-1982.

המסר בגוף ראשון אינו שומר על סדר זמנים כרונולוגי ואינו יוצר אמינות במקומו של המספר. לעתים הדברים נמסרים כ"מספר מתווה" לעתים כ"עד" ולעתים כ"יודע-כל".

דרך כתיבה זו מעצימה את תחושת הבלבול של הזמן והמקום ומחזקת האווירה של קטסטרופה — אך אינה מאפשרת הזדהות עמוקה עם הדמויות. הספר הזה מצטרף לרשימת הספרים העוסקים בשואה והוא ניצב באיזה מקום באמצע בין ספרות אינפורמטיבית וספרות פיוטית.

מן המיצר*

מאת גרשון ברגסון

סיפור מתקופת השואה שגיבוריו הראשיים הם שניים: איכר פולני זקן שמסכן את עצמו ואת משפחתו באמצע שני ילדים יהודים — אח ואחות — שמצאם ביער, וסשה — ילד יהודי שהתבגר בטרם עת עקב הנסיבות. כדי להבליט את עוז רוחו של זקן אמיץ זה אנו מתוודעים אל איכר פולני אחר, סטיפן בכפר שכן, שבו גר בעבר "היהודי היחיד" עם ילדיו והוא, האיכר, הבטיח לשמור על שני הילדים בביתו. אך באחד הימים התרו בו כי ילשינו עליו ויגלו את דבר המסתור של הילדים. לא עמדה לו רוחו של סטיפן ושלת את שני הילדים, משה ורוזיקה ליער. הילדים התחבאו ביער יומיים, רוזיקה הקטנה הגיעה לתשישות וחלתה וקרה הנס; זקן מצאם והביאם לביתו. בכפר זה בבית ה"סב" נשארו הילדים עד מפלת הגרמנים.

מרגע בואם לבית האיכר היו שני הילדים בידים נאמנות — בהשראת הגוי, הישר, האמיץ, שונא הנאצים — פרשו חסותם על הילדים כל בני המשפחה. אשתו, נכדו וגם הבן שלא בלב שלם הסכים להסתכנות אביו אך, מפאת יחס ההערצה אליו השלים עם העובדה ושמר סוד.

על השואה וזוועותיה אנו למדים בעקיפין, מפי עדי שמיעה. הילדים עדים להתנהגות הגסה, האכזרית של הגרמנים ביחס לפולנים, ביזה, חיפושים, עוצר. הכובשים מציקים לאיכרים הישרים והם כמובן מלאי חרדה שמא יגלו כי יהודים הם. חרדתם גדלה יותר פן יאונה רע למיטיבם ולמשפחתו מאשר לגורלם הם, ליתר דיוק חרדה זאת ליוותה את סשה שראה בעין פקוחה את המציאות כי רוז'ה קטנה ועדיין שרויה בתמימות ילדית.

שני הגיבורים, הזקן והילד, שניהם — כל אחד על פי דרכו — מפגינים אומץ לב

5. מן המיצר, אסתר שטרייט-וורצל, הוצאת עמיחי, מהדורה חדשה (לא צויין התאריך לא של המהדורה החדשה ולא של הקודמת), 168 עמ'.

מתוך אלטרואיזם כאשר הדאגה לזולת של כל אחד גדולה יותר מן הדאגה לעצמו. זהו בעצם הקו האופייני לשני הגיבורים.

אף-על-פי שהילדים היו תחת חסות של משפחת האיכר, ההומניסט הגדול, נזקק הילד סשה לכוחות נפש אדירים כדי ל"שחק" את משחק היותו נוצרי, תחת המסוה של אחד הנכדים של הזקן הטוב. זהו המסר השני בסיפור זה; ריכוז כוחות-נפש בעת צרה. שליטה על עצבים מסייעים לאדם להתגבר על כוחות הרשע ותורמים — כך מסתבר בסוף — להישרדות.

הקורא הצעיר מתוודע אל אלמנטים נוספים שאפיינו את תקופת השואה — מחתרת פולנית נגד הנאצים, הפרטיזנים מעשיהם ומעלליהם.

ספרה של שטרייט וורצל הופיע ב-1963 והוא נכתב על סמך עדויות שמיעה וקריאה. יש לכן במסופר לא מעט תמימות וודאי היעדר אותנטיזם. במרוצת הזמן נכתבו על נושא השואה ספרים הרבה של אנשים שזוועות השואה עברו עליהם וחוויותיהם מהימנות. אלה מתארים ומספרים את שראו במו עיניהם. האותנטיזם של אלה מרשימה יותר. ואף-על-פי-כן אפשר להמליץ על "מן המיצר" כי יש בספר דמויות אשר מעוררות אהדה, חיבה והן מקור להזדהות.

פגישה שניה*

מאת אמירה ברזילי

הספר הינו אוטוביוגרפי ולמרות קיצורו הנו מועט המחזיק את המרובה. תחילתו של הסיפור בדמות נסתרת שהולכת ומתבהרת באמצעות תיאורים חיצוניים של לבוש והתנהגות מצד אחד ותגובות שהיא מעוררת במורה מצד שני.

במשפט האחרון של הפרק הראשון אנו מתוודעים לדמות הנסתרת בשמה המ- פורש: "גרף פון פוהנפלס קונראדיין" בן למשפחת רוזנים משטוטגארט בגרמניה, בן 16. הוא מצטרף לכתת נערים בגילו, מהם בני אצילים ומהם בני סוחרים ובנקאים שכולם כאחד מבקשים את קרבתו והוא בוחר דווקא בידדות הנער היהודי האנס. התרקמות היחסים בין שני הנערים מובאת בצורה רגישה מאד. על אף השוני הרב בין שני הטיפוסים במוצאם, בייחוסם, במעמדם, בתפיסתם את החיים ובאופיים. שני הנערים המעורים בתרבות הגרמנית המערצית ואוהבים את גרמניה מולדתם, על נופיה משורריה וסופריה — מבלי שעות נפלאות יחד ומדחיקים ממורם וליבם "ממעגל הקסם" בו הם שרויים את השמועות על אי שקט פוליטי.

* פרד אולמן, מאנגלית: אליה גילדין, הקדמה מאת ארתור קסלר אדם, מוציא לאור: ירושלים 1982, 72 עמודים.

קונראדין נהג לבקר רבות בבית ידידו האנס, אך האנס לא הוזמן לבית קונראדין, אלא ליווהו תמיד עד ל"שבכת הברזל שבראשה שני גריפונים" חזה ב"דלת השחורה הענקית" מבעד ל"מוטות הברזל", כ"שהגריפונים, שהסתכלו עלי מלמעלה, אכזריים וחסרי רחמים, וציפורניהם החדות ולשוניהם השסועות כעין החרמש מוכנות לעקור את ליבי".

רדיפות היהודים הלכו וגברו. הם סחפו את גרמניה כולה. לא ניתן עוד להדחיקן, או להתעלם מהן; הן נגעו גם בהאנס על כן החליטו ההורים לשלחו לארה"ב עד יעבור זעם, כפי שהאמינו בכל ליבם.

שני מכתבים מקבל האנס לפני עזיבתו. אחד ממשמיציו, בחרוזים מלעיגים ואחד מקונראדין, שמביע צער על העזיבה הנכפית על האנס ומאמין בעתיד טוב יותר לגרמניה, תחת הנהגתו של היטלר. הוא מתוודה במכתב להאנס:

"היתה לך השפעה גדולה עלי. לימדת אותי לחשוב ולהטיל ספק" וזה שהביא את מותו. **"פון פוהנפלס, קונראדין, שותף בקשר לרצוח את היטלר. הוצא להורג"** (78). במשפט זה מסתיים הספר במעין פואנטה וסוגר את המעגל בו נפתח במלה "הוא". ידיעה זו על מות קונראדין הנה "הפגישה השנייה" של האנס עם ידידו לאחר שלושים שנה, פגישה שלאמיתו של דבר איננה פגישה של ממש, אלא פגישה עם השם בתוך חוברת זכרון לבני הכיתה שמתו במלחמה — כולם מלבד קונראדין מתו בחזיתות השונות של הצבא הגרמני.

האירוניה עוברת כחוט דק ועדין לאורך כל הספר. ושיא האירוניה הוא במסופר שאביו של האנס לבש את מדי הקצין הגרמני ועיטוריו.

מצבי האירוניה המצטברים הופכים אט-אט למצבים של גיחוך ובסופו של דבר גובלים בטראגיות. **"מעמד מחריד זה יעיב לעולם את זוהרו של האבי-הגיבור שהיה בעבר"** (50).

תיאורי הזיוף בספר משמשים רקע סמלי להתפתחות היחסים הרגשיים בין הנערים.

אף שהספר אינו עוסק בשואה עצמה, אלא בשוליה, עוצמת השואה מורגשת היטב. הספר נותן הסבר משכנע כיצד היא נולדה, כיצד קרה שאנשים נסחפו בעיוורון אחר סיסמאות ודמויות כאריזמאטיות. גם היהודים עצמם האמינו בגרמניה הנאורה בצורה עיוורת, הדחיקו רמזים על פורענות מתרגשת והיו מוכנים להקריב את נפשם על מזבח גרמניה זו, שדחתה אותם ומאסה בהם עד כדי השמד.

נראה לי שספר זה הנו אחד הטובים הנוגעים בנושא השואה וראוי אף לעסוק בו בקריאה מונחית. הוא מעניין, מרגש ומעורר למחשבות או כפי שהביע זאת ארתור קסטלר בהקדמה "יצירת מופת מינורית".

לקראת יום הזיכרון

התמודדות עם בעית המות והשכול בספר "סוד המטמון"

מאת מירה לוינגר

לבעית המות והשכול יש פנים לכאן ולכאן: הפן של הנפגע והפן של הסובבים אותו. ההתמודדות עם הבעיה הקיומית של המוות ועם החיים בצלו של המוות משותפת הן לנפגע והן לסביבה בה הוא נמצא, אך ההתייחסות למוות, דרכי ההתנהגות כתוצאה ממנו, ההסתגלות לשגרה לאחר האסון והיכולת להתגבר ולהמשיך לתפ-קד — בכל אלה שונה מצבו של הנפגע ממצבם של הסובבים אותו.

הספר 'סוד המטמון', המתאים לכיתות בינוניות וגבוהות בבית הספר היסודי, מנסה להתמודד עם בעיות אלו. הוא פורש לפנינו מציאות בה המוות משנה הן את הנפגע, שהוא גבור הסיפור, והן את שכניו בשכונת כרם אברהם בירושלים, המקום בו חי הגבור. בעיה זו של התמודדות עם המוות והשכול היא קשה. ולצערנו, היא מציאותית מאד בארצנו למודת-הסבל והמלחמות וחשוב להתייחס אליה בבית הספר.

הדמות המרכזית בסיפור היא אדון חרטונסקי, פרופ' למוסיקה בחוץ לארץ, אשר עלה לארץ עם רעייתו ובנו הצעיר אבישלוס והתיישב בשכונת כרם אברהם בירושלים. הסביבה החדשה מקבלת אותו בשמחה, הוא "אדם צעיר לימים, נאה, בעל עיניים יוקדות והליכה נמרצת, כל תנועותיו אומרות אדיבות ועדינות" (54) אופיו הנוח, הליכותיו ואהבתו את הארץ — כובשים את לבות השכנים ועד מהרה הוא הופך להיות מנהיג השכונה. ביום הוא עובד כפועל ובשעות הערב נותן שעורי מוסיקה לילדי השכונה, ויחד עמם מקים תזמורת, שהפכה לחלק מהווי השכונה. ביתו הנאה, המסודר בטוב טעם, הפך למקום מפגש של השכונה כולה. גדולתו וכוחו מנהיגותו בלטו עוד יותר כאשר המצב בארץ החמיר בשנים של טרום המדינה. הוא היווה

1. כרמי — לניאדו מאירה, סוד המטמון, הוצאת שי, פ"ת 1981.

דוגמא אישית לשכונה כולה, אשר העריכה אותו וחיבבה אותו מאד. ממנו למדו: ש"כסף בא וכסף הולך העיקר הן האמונה, השמחה ואהבת האדם". (61)

בתקופה זו חרסונסקי, הדמות המרכזית בסיפור, היא דמות אהודה ומקובלת. הוא מעורה בחיים החברתיים של השכונה, יחסו לחברה הוא יחס של נתינה וקבלה, יחס המעיד על הדדיות, על קרבה, יחס של אני — אתה לפי המושגים של בובר.

דמותו ויחסו למציאות משתנים לחלוטין לאחר האסון שפקד אותו. עם פרוץ מלחמת השחרור מתגייסים חרסונסקי ובנו אבישלום ובאחת הפעולות נופל הבן. אמו, אשתו של חרסונסקי, לא יכלה לשאת את האסון וכעבור חודש מתה גם היא מרוב צער ויגון, וחרסונסקי נשאר בגפו. אבל כבד ירד על השכונה. הנפגע — חרסונסקי וסביבתו היו שרויים בהלם, היה זה אסון קשה ומכאיב ובעקבותיו הסתגר חרסונסקי בביתו וניתק את עצמו מסביבתו.

לפנינו אדם אחר, דמות שונה מזו המתוארת בפרקים הראשונים. חרסונסקי **שלפני האסון** אינו אותו חרסונסקי **שאחרי האסון**. המוות והשכול משנים אותו, משנים את עולמו, את דרכי התנהגותו, את יחסו לסביבה ואת יחסו למציאות. כעת מערכת היחסים אינה של קבלה ונתינה. אין לו קשר למתרחש סביבו והוא פרוש מן החברה. התנהגות זו אינה מעידה על קרבה על אני — אתה אלא על ריחוק, על ניכור, על בדידות על אני — לא.

כתוצאה מן האסון מאבד הנפגע את היכולת לשמוח, לאהוב, להעניק ולראות את החיובי שבהווה, ובעקבות כך הוא שוקע באסונו. התוצאה של שקיעה זו היא מעין עיוורון רוחני, המרוקן את המציאות מכל משמעות. הראיה מעבר לעובדות והיכולת לראות את הנסתה נותנת כוח לקבל את הדין ונותנות את המשמעות לעולם ולחיים, וכוח זה אובד לנפגע בשעת אסונו.

עד כאן עמדנו על הפן האחד של בעית המוות והשכול, הפן של הנפגע אשר לא קיבל את הדין, והקים מחיצות בינו לבין הסובב אותו. ההתכנסות בתוך עצמו היא ביטוי של כעס, של יאוש, של חוסר רצון לקחת חלק בחיים.

הפן האחר של בעית המוות היא הפן של הסביבה. מות הבן והאשה היווה מכה קשה גם לסביבה. קשה לתושבי השכונה לעכל את מותם של אבישלום ואמו האהר-בים. אין הם יודעים כיצד להגיב, ואין הם יודעים איך להקל על כאבו של הנפגע — חרסונסקי. גם הם כמוהו כואבים והמומים. דוקא משום שהם כל כך מעורבים באסון, קשה להם הדיבור ואין בפייהם תנחומים: "היינו מביאים לו אוכל ומניחים ליד דלתו, הוא היה לוקח, אך לא תחליף מלה עם איש... דאגנו לו... ידענו שהוא ייעלב אם נציע לו עזרה... אהבנו אותו מאד" (69) דאגה, מבוכה, חוסר אונים מאפיינים את גישתם של השכנים. ומאחר שהנפגע ניתק עצמו מהם, נותקו הם

2. מרדכי מרטין בובר בסוד שיח, אני ואתה, מוסד ביאליק 1963.

3. מרדכי מרטין בובר, בסוד שיח, מוסד ביאליק 1963.

ממנו. חרסונסקי שרוי היה בתוך עצמו, והשכנים, למרות צערם הרב ולמרות חיבתם ודאגתם לחרסונסקי, חזרו לשגרה, למסגרת המשפחתית שלהם המחייבת אותם להמשיך במסלול חייהם הרגיל. כלומר, לאחר האסון לא מצליחה הסביבה ליצור קשר עם הנפגע ולהסיר את המחיצות שהוא הקים ביניהם. כשם שהוא התרחק מהם, כך הם, בליט ברירה או מתוך התגוננות עצמית, התרחקו ממנו. הסביבה שבה לענייניה שלה ומשאירה את הנפגע בודד וגלמוד.

עשר שנים חלפו עד שהצליח חרסונסקי להתגבר על אסונו, לחזור לתפקד כאדם אנושי ולבנות שוב מערכת יחסים של נתינה וקבלה. הוא עושה זאת בעזרתם של הילדים שבשכונה. בתחילת הסיפור מכירים הילדים את אדון חרסונסקי השפוף והאבל. הם רואים בו שד ופחדים ממנו. נקודת המפנה בסיפור היא הקמת חבורת יד-ליד אשר עקרוניתה הם עזרה לזולת, קרבה ואיכפתיות. הילדים שבחבורת יד-ליד מתקרבים לאדון חרסונסקי, מטפלים בו עד שהם מגלים את האדם האומלל מתחת למסווה ההתבדלות. הם מצליחים לפרוץ את החומות שהקים הגבור ולשנות את יחסו לסביבה. זווית הראיה שלו משתנית, ולמרות המציאות המרה ומעבר לעובדות המעיקות הוא מגלה את כוח החיים וחוזר לסביבה ולמציאות. פותח שוב את ביתו, יוצר קשר עם הזולת, שב לנגינה ונותן שעורי נגינה לילדים. מערכת יחסים של קבלה ונתינה חוזרת לחיי השכונה כמו בימים עברו, בימים שלפני האסון.

סיפורנו סובב סביב שני צירים של זמן: זמן העבר — המתאר את עליתו ושקיעתו של חרסונסקי. זמן ההווה — המתאר את מעשיהם של חבורת יד-ליד, המצליחה להחזיר לחרסונסקי את טעם החיים. המתח בין העבר לבין ההווה הסיפורי יוצר את הדינמיקה של הסיפור ואת השינויים הפנימיים — האישיים והחברתיים של הגבורים, המביאים בסופו של דבר לפתרון חיובי של הסיטואציה. בעבר הסיפורי המלחמה גורמת למוות ולחרס, היא הורסת את חרסונסקי. ואלו בהווה הסיפורי אהבת הילדים דאגתם ועזרתם משקמת את חרסונסקי.

שאלה מעניינת היא מדוע הילדים בסיפור הצליחו במקום שהמבוגרים נכשלו בו? מדוע הם הצליחו לקרב אליהם את חרסונסקי, בעוד שמהמבוגרים הוא התרחק? האם יש כאן תמימות מצד הסופרת או אולי טמון כאן מסר עמוק אותו רצתה הסופרת להעביר לנו — הקוראים?

אולי נרמז המסר בדבריו של אדון דורון, אביה של נעמה: "אנחנו המבוגרים ניסינו מאד לעזור לו, אולם משלא הצלחנו אמרנו נואש... ואלו אתם הילדים לא הסכמתם שזה ימשך, אתם ניסיתם לשנות את המצב, ניקיתם את הבית, קישטתם אותו, הכנתם ארוחות חמות ונתתם לו להרגיש שאוהבים אותו... שהוא אינו לבד" (75) כלומר, בהתעניינות ובדאגה כפי שמצאנו אצל המבוגרים לא די, יש צורך בעקשנות ובהתמדה הבאות מתוך יחס של אני-אתה. לא הושטת יד מגבוה אלא מתוך שיתוף אמיתי כשכל צד נותן ומקבל. וטעם החיים נובע מתחושת הנחיצות ההדדית של השותפים. הילדים בסיפורנו נתנו מתוך תום לב ולא מתוך חובה. הם הפכו את אדון חרסונסקי לסבא שלהם וציפו ממנו לכל שיכול סבא להחזיר ולהע-

ניק. "הא... סוף כל סוף גם לי יש סבא ! אמרה והתחפרה בחיקו".... ולא רק נעמי מצאה לה סבא. כולנו מצאנו, כל ילדי החבורה". (85)

מהשתלשלות העלילה בסיפור אנו רואים ברורות שהמוות והמפגש עם המוות משנה בני-אדם. בסיפור שלפנינו עברו כל הגיבורים : אדון חרסונסקי, המבוגרים והילדים שינויים עמוקים בתפישתם את המוות וביחסם לחיים. שינויים הקובעים את התנהגותם בעתיד. אדון חרסונסקי עבר תהליך של שינוי מקירבה לבני-אדם, מאני-אתה, לריחוק, לאני-לך. ושוב לקירבה, לאני-אתה. המבוגרים, שכנו, עברו אותו תהליך מקירבה לחרסונסקי לריחוק ממנו ושוב לקירבה. והילדים עברו מריחוק. הם ראו בו שד מפחיד, לקירבה הפכו אותו לסבא שלהם. אפשר לסכם את יחסם של הגיבורים זה לזה כך :

אדון חרסונסקי	קירבה	ריחוק	קירבה
המבוגרים	קירבה	ריחוק	קירבה
הילדים	ריחוק	קירבה	

המסקנה המתבקשת היא שהמוות מביא לשינוי, והשינוי יכול להיות בשני אפיקים : הוא יכול להוביל לריחוק, או לקירבה. אם הוא גורם ריחוק התוצאה היא סגירות ואטימות בין איש לרעהו, הבאים לידי ביטוי בהעדר רגישות וחסר הושטת יד לאדם הסובל. ואם הוא מוביל לקירבה התוצאה היא שיתוף ואחדות בין בני-אדם, הבאים לידי ביטוי ברגישות, בהתחשבות, ביחס חם ואנושי. לפי תפיסתו של בובר נוכחותו של האחר בחיי — זוהי האנושיות.

אדם הנפגע בקשה שבחוויות, בחווית המות, זקוק יותר מכל אחד אחר לגילוי של שיתוף בחייו. שיתוף, אכפתיות, אנושיות — אלה הן המטרות שאנו צריכים לשים לעצמנו היום, כדי לגדל אנשים המסוגלים להיות זה עם זה לא מתוך מניעים של כדאיות. וספר העוסק בנושא זה והגורם לילדים להזדהות עמו עשוי להיות לנו לעזר רב.

השיר של מרים ילך-שטקליס וגם אהרן זאב, שנכתב לילדים גדולים יותר, והדובר שבו הוא כבן 11, הפאתוס מאד גלוי. בשיר של מרים ילך הבית הראשון והשני בני שורות קצרות מאד ומקוטעות, כדרך דיבורו של ילד קטן המתאר את אביו בצורה ילדותית ואנוצנטרית. הוא מקשר את הכל אל האני שלו :

הטיפול בנושא מות האב אצל מרים ילך-שטקליס ואהרן זאב

מאת שלומית יונאי

"לילדים אפשר להגיד הכל, בהחלט הכל".
(דוסטייבסקי)

השיר אינו מבין. לעומת זאת בשיר של זאב, שנכתב לילדים גדולים יותר, והדובר שבו הוא כבן 11, הפאתוס מאד גלוי. בשיר של מרים ילך הבית הראשון והשני בני שורות קצרות מאד ומקוטעות, כדרך דיבורו של ילד קטן המתאר את אביו בצורה ילדותית ואנוצנטרית. הוא מקשר את הכל אל האני שלו :

אבא שלי

הוא יודע הכל

אבא שלי

יש לו סוס גדול

אבא שלי

הוא חורש השדות.

אבא שלי

הוא הבטיח גם לי

סוס... בשבילי!

אבא שלי

השיר של זאב בנוי בצורה הפוכה :
ב-2 הבתים הראשונים תאור המצב העכ-

גם מרים ילך-שטקליס וגם אהרן זאב התמודדו עם הנושא לפני שנים רבות, כפי שהתמודדו עם נושאים אקטואליים-ישראלים אחרים. שניהם כתבו שיר בשם "אבא שלי", שבו מספר ילד על מות אביו. שניהם כתבו על דמות דומה של אב — איש "תנועת העבודה", האב בשירה של מרים ילך-שטקליס חורש את השדות, וכנראה נהרג תוך כדי עבודתו בשדה. האב בשירו של זאב עובד ביום ושומר בלילה, נאבק באדמה השוממה ושותל עצים — ונופל חלל בדרך ליור-שלים. שני השירים כתובים בגוף ראשון. אך בזה כמעט ומסתתרים הדמיון בין שניהם.

השיר של מרים ילך נכתב לילדים קטנים יותר ; הילד המושר את הדברים, קרוב לודאי בן 4—5. הוא אינו תופס שאביו מת, ובכך מרים ילך מאפקת את הפתטיות. בשיר יש פאתוס סמוי — הנר-צר אצל הקורא שמבין את אשר גיבור

שווי — מות האב, ורק בהמשך — חזרה אחורה אל העבר והימים שבהם שוחח האב עם ילדו. יש כאן מובאה ישירה מדברי האב ודיאלוג בינו לבין הילד. (הילד של מרים ילן אינו מסוגל לדיאלוג כזה עם אביו).

"אמרתי לו פעם:

למה חוויר פניך תמיד,

ואתה עוד צעיר,

עוד צעיר?

תשובת האב היא תאור פעלו למען המולדת. הוא נתן את כוחו ונעוריו לא רץ השוממה.

"עתה פורח כוחי

בעצים האלה שנטעתי

בצל נפרש שחור שעירותי,

אל תראני שכה חוויר פני

אכלם בשמירה הקור

ובעמל — השרב.

אצל מרים ילן צריך להגיע לסוף השיר כדי להבין את אשר לא נאמר בו במפורש — שהאב מת. בבית האחרון, במקום מענה לציפיות הילד לסוס משלו, באה במפתיע שורה של שאלות — ארבע במספר — ללא מענה. השאלות באות בשורה אחת (להבדיל מהשורות הקצרות של שני הבתים הראשונים) וחזרה על מלים יותר קשות ופחות אופייניות לילד — כל כך, צנח, דומם.

למה זה באו פתאם כולם?

למה השכיבו את אבא דומם?

למה ולמה הסוס צנח?

למה זה אמא בוכה כל כך?

המותח שיצרו השאלות, מתמיד ואין

דברי הרגעה. בית זה בנוי בצורה של קינה, כולל חזרה על המלה **למה** בראש כל שורה. השיר עובר ממאונך למאונך. את האב העובד השכיבו, הסוס צנח... והמעבר הזה מתבטא גם בצורה החזותית בשל אורך השורות. את אשר הילד שב שיר לא יכול לתפוס — יבין הקורא המבוגר. קורא — ילד עלול להישאר עם התהיות — תלוי בגיל.

אצל זאב ברור מיד שהאב מת. לשירו יש גם הקדשה — דבר אופייני לזאב. במקרים רבים ההקדשה מוסיפה קומה נוספת לשיר — כמו בשירו "איך ענדתי את הזר לראש אחותי" המוקדש לחנה רובינא. ההקדשה כאן —

"לזכר אברהם בן יהודה

שנפל חלל בין עטרות לירושלים".

כבר בשורות הראשונות של השיר יש תיאור קורע לב ואכזרי של האב החוזר מירושלים.

אבא

אבא שלי הלך לירושלים

ולא שב.

הביאו אותו חיזור, קר, עצום עיניים

דמו זב...

המלה **מוות** אינה נזכרת — אך המלים חיזור, קר, עצום עיניים, דמו זב, הן בעלות עוצמה פתטית שממש מזעזעת. אם השיר של מרים ילן גורם למחנק בגרון בסיומו — השיר של זאב יכול לגרום להתייפחות בייחוד בתחילתו. הבית השני זועק ובוכה לא פחות.

"אבא! אבא שלי" —

עיניים לא פקח,

את ידו הטובה ללטף

אלי לא שלה

אבא שלי הטוב, הרחום;

המלה אבא חוזרת 5 פעמים ב-2 הבתים הראשונים, עם ובלי השייכות שלי.

אצל מרים ילן מתואר עיסוקו של האב במשפט קצר אחד — "הוא חורש השדות". אצל זאב יש תאור ארוך ומפורט, חלקו מוחשי וחלקו קצת מופשט של האב העובד ביום ושומר בלילה — ונותן את כולו למולדת.

גם אצל מרים ילן וגם אצל זאב מופיע הילד כהמשך של האב. אצל מרים ילן — השמחה הגדולה של הילד היא שאביו הבטיח לו סוס — כפי שלאב "היודע הכל" יש סוס. אצל זאב האב אומר לבנו במפורש:

"אבל עוד אוסיף תת כוחי

עודו רב עודו רב,

ויש לי... אתה!"

אפשר להבין זאת בכמה צורות. ויש לי — כוח. אפשרות נוספת — אני מאמר שיש לי אותך. ועוד — גם אתה, בני תוכל לעשות את כל מה שאני אביך לא הספקתי, אתה תמשיך את דרכי.

בסיום מקוון הילד על האב שעבודת חייו נפסקה באמצע. הוא לא יוכל עוד לקיים את הבטחתו ולהמשיך לתת את כוחו לאדמה כפי שנתן בעבר.

"אבא שלי!

איכה תוסיף תת כחך,

איכה תוסיף!

ועוד גדולה השממה ורבה מסביב

ואבא שלי הלך לירושלים

ולא שב.

אבא.

אבא שלי הטוב — — —

הילד, כאילו אינו מבכה את בדידותו ואת יתמותו; אין הוא מצר על כך שאביו לא יוכל ללטפו יותר, צערו הוא על כך שאביו מת לפני הזמן ולא הספיק לגאול את כל השממה. יש פה התקרה ממות נגד חוסר הצדק בסדרי העולם, שבו אדם מת באמצע הדרך, כשנותן לו לעשות כה הרבה.

בעוד שמרים ילן נמנעת מלתאר את יחסי האב ובנו באופן אמוציונלי, הרי זאב עושה זאת בהדגשה: הוא מתאר אב טוב ורחוב, שידו הטובה מלטפת את בנו ואין כמעט נסיון לאפק את הפתוס.

ההבדל בין השיר של זאב לבין השיר של מרים ילן הוא בעיקרו הבדל בשימוש בשפה. זאב משתמש בשפה פשוטה, ישירה, בעוד שמרים ילן משתמשת בשפה מורכבת, עמומה.

ההבדל בין השיר של זאב לבין השיר של מרים ילן הוא גם הבדל בנקודת המבט. זאב מבטא את חוסר האונים של הילד, בעוד שמרים ילן מבטא את חוסר האונים של האב.

ההבדל בין השיר של זאב לבין השיר של מרים ילן הוא גם הבדל בלחץ. זאב מייצר לחץ, בעוד שמרים ילן מייצרת רגוע.

ההבדל בין השיר של זאב לבין השיר של מרים ילן הוא גם הבדל בלחץ. זאב מייצר לחץ, בעוד שמרים ילן מייצרת רגוע.

ההבדל בין השיר של זאב לבין השיר של מרים ילן הוא גם הבדל בלחץ. זאב מייצר לחץ, בעוד שמרים ילן מייצרת רגוע.

ספרים לגדולים על ספרים לקטנים

מסיפור עממי לסיפור ילדים*

מאת הרצליה רז

ספרה של ד"ר עליזה שנהר, מרצה בכירה לפולקלור באוניברסיטת חיפה ובסמינר אורנים, נשען מצד אחד על המדע המודרני של חקר סיפורי-עמים וחקר סיפורי עדות ישראל, שהתפתח בארץ מאז יסוד אסעי (אגודה לאיסוף סיפורי עדות ישראל)** ומצד שני על מבור גישות פסיכולוגיות ופדגוגיות בתחום יחסה של ספרות-הילדים אל סיפורי-העם.

בספר שמונה פרקים, כשכל פרק מביא עמדות וגישות של חוקרי הפולקלור מזה ושל חוקרים בפסיכולוגיה וחינוך מזה. בסוף כל פרק ביבליוגרפיה בעברית ובלועזית מנושא הפרק.

בכל פרק ופרק ישנן גם דוגמאות של סיפורי-עם ותזכורות אל מקבילותיהם ביש-לאל ובעמים.

הספר מכיל גם איורים (בשחור לבן) הלקוחים מספרים העוסקים בסיפור העממי. איורים אלה מוסיפים רובד נוסף לאסופה העצומה ורב-הפנים שכונסה בספר זה. שמות הפרקים הם: מסיפור עממי לסיפור ילדים; סיפור המוצא, מבחנים ונסיונות; האכזריות בסיפורי-עם, 'המאגיה', 'משל-שועלים', 'הסיפור-ההומוריסטי', סיפורי-עדות ומשמעותם.

מי שיעיין בשמות הפרקים ואחר כך יקרא בספר, ימצא שהמחברת לא התרכזה בקבוצה ספרותית אחת שבתוך הסיפור העממי, היא נעה בכל הז'אנרים — ממעשיה וסיפורי-יראים עד משלים, חידות ובדיחות.

* כתבה: עליזה שנהר, החברה למחקר מדעי שימושי אוניברסיטת חיפה, גסטליט 1982.

** המיסד את אגודת אסעי היה הפרופסור ד. נוי ועליזה שנהר — שהיא אחת מתלמידותיו ממשיכה בדרכו הן באיסוף סיפורי עדות ישראל והן בחקר משווה שלהם.

זהו ספר גדוש מושגים, מובאות, שמות חוקרים מפורסמים ותזכורות אל עובדות ספרותיות ופסיכולוגיות (הידועות לחוקרי הפולקלור בלבד או לפסיכולוגים ומחנכים בלבד) וכך נוצרת בו דחיסות המערפלת את הבנתו של הקורא.

מושגים רבים בספר אינם מבוארים ומשפטי-מפתח נשארים מעורפלים. לדוגמא: משפט דלהלן בעמוד 49.

"הוכחת האמת קשורה לרוב ביסודות על טבעיים כגון "דין שמים" שהוא צורה משפטית מאגית של הכרעה בין אשם וחף מפשע (אורדליה)".

במשפט אחד שלושה מושגים הידועים בחקר הפולקלור אך אינם מוכרים, בהכרח, למורה מן השורה "דין-שמים", "צורה משפטית מאגית" ו"אורדליה".

אם ספר זה בא להקנות "מדע שימושי" היה חייב לקחת בחשבון את הקהל שאליה הוא מכוון ולשם כך צריך היה לצרף לספר מילון מושגים למונחים הרבים הזרועים בו.

עניין מרכזי שלא הוגדר בספר הוא המושג "סיפור ילדים". מהו "סיפור-ילדים"? בני כמה, עדיין נקראים ילדים? לאלו ילדים יגיעו סיפורי-העם המופיעים כדוגמאות בספר הזה? האם הסיפורים יתאימו לבני שלוש — שמונה, האוהבים מעשיות במיוחד? האם יקראו בסיפורים הללו תלמידי בית-ספר יסודי? האם יקראו בסי-פורי-העדות קריאה עצמית, בלא תיווך?

אם חשוב למורים לדעת לתווך בין תלמידיהם לבין סיפורי-עדות ישראל עליהם לדעת איך לבחור מתוכם את המתאימים לצורכי התלמידים, ואיך ישתמשו באלה? אחד הפרקים המרתקים, אך הקשים ביותר בספר הזה, הוא הפרק השביעי העוסק ביסודות ההומוריסטיים בסיפורי-עם.

האנלוגיה שבין אכזריות להומור, חשובה ביותר להבנת תופעות בחיי בני אדם ולהבנת הזדהותם של אנשים וילדים עם ביטוי אכזריות במציאות ובאמנות (קרי — ספרות).

בפרק הגדרות רבות ושונות להומור; גם הגדרות המנוגדות זו לזו, ומהוות מידגם מייצג וטיפוסי למירקם הספר כולו.

זאת אומרת שעל הקורא להשתמש בספר כמפתח אל העולמות שהוא מייצג בדרך של רמז, דרש וסוד.

הקורא בספר המרוכז והמעניין הזה, חייב להיעזר באנציקלופדיה המגדירה מושגים בפולקלור ועובדות ומונחים בפסיכולוגיה.

ייתכן, באמת, שמי שיקרא בספר, יחשק בלימוד רחב ומעמיק של המדעים המיוצגים בו ויפנה באמצעותו אל הבנת המקורות ואל חקר תכליתם.

אסטרید לינדגרן *

מספרת שוודית שנולדה ב-14 בנובמבר 1907 בדרום שוודיה. לאחר שסיימה את לימודיה התיכוניים עברה לשטוקהולם, למדה בבית ספר לפקידות ועבדה כמזכירה וקצרינית. ערב אחד ב-1941 ביקשה ממנה בתה כי תספר לה סיפור ובאותו ערב נולדה אחת הגיבורות המופלאות והאהובות ביותר בספרות הילדים, "גילגי ארך גרב". ב-1945 ראה ספרה אור לראשונה, הוא תורגם לעשרות לשונות וזכה להצלחה רבה. עד כה פרסמה לינדגרן למעלה משלושים ספרים, זכתה בפרסים רבים, ביניהם פרס "נילס הולגרסן" השוודי (1950) ועיטור אנדרסן הבין-לאומי (1958) על שמה נקרא פרס שוודי לספרות ילדים.

מספריה: גילגלי, גילגי באיי הדרום, מיו מיו שלי, רסמוס והנווד, קארלסון המעופף, הילדים מרחוב הטרדות, נוריקו סן הילדה מיפן, נואי הילדה מתאילנד ועוד רבים.

לאסטרید לינדגרן — ליום הולדתה ה-75 אגרת ברכה

מאת ד"ר אסתר טרסי-גיא

אסטרید לינדגרן, תארי לעצמך מה היה נף ספרותנו, ספרות ילדים המעולה של המאה שלנו בעולם — בלעדך.

אם אפילו תסקרי בזכרוןך את שמותיהם היפים של א. א. מילן, של אריך קסטנר, של קורניי צ'וקובסקי, של מרים ילן, של א. פרזן, של יאנוש, של פמלה טרפרס, של ד"ר זוים — אפילו עם כל ספריהם המצוינים, מה היינו בלי לינדגרן?

איך היינו חסרים אז את גילגי הנחזרת, את קרלוס, את הנווד הנלבב. אכן, על צבעת את נוף ספרות הילדים המעולה בגוון נוסף, על שהוספת למזונם הרוחני של ילדי העולם את ויטמין ההומור המבורך, כה טבעי — ילדותי וכה שונה מן ההומור של מבוגרים; ועל כך שבעזרת הומור זה פילסת את הדרך ללבבות הקוראים הצעירים לעשותם טובים יותר, מעודדים יותר, אנושים יותר — תודה לך.

כמובן, יש לספר עתיד! **

האם יש לספר עתיד? שאלה זו מופיעה תכופות. כן, אפשר גם כך לשאול. אבל מדוע לא לשאול:

* מתוך "עולם צעיר", אנציקלופדיה לספרות ילדים, מאת אוריאל אופק.

** המאמר הודפס ע"י הוצאת ספרים בשטוקהולם 1982, ותורגם משוודית ע"י מ. קביץ.

עיונים ביצירת לוי קיפניס*

ביום י' בסיון תשמ"ב 1 ביוני 1982 נערכה במכללה לחינוך ע"ש לוינסקי הפתיחה החגיגית של מרכז לוי קיפניס לספרות ילדים. המרכז בא לשרת את העוסקים בנושאי השירה והספרות לילדים. מטרתו לעסוק בפיתוח, קידום והפצה של נושא הספרות והשירה לילדים.

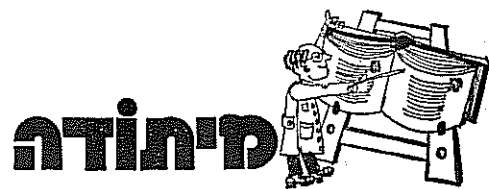
החברת "עיונים ביצירת לוי קיפניס" אשר יצאה לאור ע"י המכללה לחינוך ע"ש לוינסקי ומפעלות דיסקונט לעידוד ולטיפוח, הפעילות התרבותית והאמנותית בישראל, מביאה את ארבע ההרצאות שהושמעו לרגלי פתיחת המרכז והעוסקות ביצירת לוי קיפניס הסופר משורר.

את ניצניה של שירת הילדים העברית בארץ ישראל אפשר למצוא בסקירתו של אליהו הכהן בה הוא מציין את הראשונים שעבדו, ליקטו ותרגמו משירת ניכר והכיננו רפטואר שירי ראשוני בשפה העברית, לגני הילדים ולבתי הספר העממיים. הוא שם דגש על פעילותו של לוי קיפניס בארץ החל מעליתו ב-1913 ועד היום ולהתמסרותו לטיפוח תשתית של שירי ילדים לגיל הרך ולעיצובו של זמר חג עברי חדש.

אוריאל אופק מתמקד במאמרו על ראשית דרכו של לוי קיפניס. על יצירותיו הראשונות אלה שכתב עד סוף מלחמת העולם הראשונה, עתון ילדים שערך וכתב בשם "פרחי לוי", שירים ששלח לשבועון "הפרחים" באוקראינה, שיריו הראשונים לגני הילדים בארץ וה"משתלה" שהוציא לאור.

במאמרו של גרשון ברגסון מושם הדגש על מקומו של לוי קיפניס בספרות הילדים העברית. יצירותיו השגורות בפי ילדים זה שלושה דורות, מבשרות את ראשיתה של הקלאסיקה בספרות הילדים העברית. כסופר ומשורר בעל אידיאות, היה ברצונו של לוי קיפניס להקנות ערכים, ולכן יש מסר ערכי לשיריו ולסיפוריו. המרצה מדגיש במיוחד את תרומתו של קיפניס בקביעת נורמות לשון תקנית ביצירה לילדים. המאמר החותם את החוברת הוא מאמרה של ד"ר מירי ברוך העוסק בשיר הצביר. היא מתייחסת למספר שירים צבירים שכתב לוי קיפניס ומנתחת בעיקר שני שירים מפורסמים שלו. האחד "אליעזר והגזר" המבוסס על מעשיה עממית והשני "חד-גדיא".

* בהוצאת מרכז לוי קיפניס לספרות ילדים, המכללה לחינוך ע"ש לוינסקי.



על ההדרנה בשימוש באנציקלופדיה בספריית העיון בבית הספר

מאת ורדה שמיר

מורים רבים מפנים את תלמידיהם לעיון בספרי עזר כבר בגיל צעיר, לכן החל מכתות ד, ה, חשוב מאד להקנות לתלמידים באופן שיטתי את דרכי השימוש בספרי עיון ובעיקר באנציקלופדיה. בחלק משנת הלימודים, הנושא המרכזי לשעת הספריה בכיתות אלה יהיה כאמור השימוש באנציקלופדיה. כמבוא, התלמידים ילמדו מהי אנציקלופדיה, מהו תפקידו של העורך, מהו המושג "ערך" אנציקלופדי ומה הוא המבנה של רוב האנציקלופדיות. חשוב מאד ללמד להשתמש בערכים המודפסים על גבי כריכת האנציקלופדיה ובמלים המובילות המופיעות שם. התלמידים ילמדו כי עפ"י רוב כל עמוד באנציקלופדיה מחולק לשני טורים ובראש מלים מדריכות או מובילות המכוונות את המעיין. אגב התרגול, יהיה עלינו לעמוד על השמטת "ה" הידיעה מהערכים, על סדר הערכים לפי שם המשפחה, על ראשי תיבות, קיצורים ועוד.

בשנות הלימוד הבאות נעמיק את הידע ונוסיף להתאמן בשימוש באנציקלופדיות השונות. נכניס את השימוש במפתח ונלמד מהו לקסיקון וכיצד להשתמש בו. נעמוד על ההבדלים בינו לבין האנציקלופדיה ועל ההבדל בין האנציקלופדיה העוסקת בענפי מדע שונים לבין הלקסיקון, האוצר ערכים במקצוע מסויים. ננסה להבהיר את הבלבול שנוצר בשימוש בשני המונחים, מנימוקים מסחריים. השימוש במפתח, יעזור לנו למצוא במהירות ובדייקנות את הערכים עצמם וכן לאתר מידע על נושאים שאינם מופיעים כערכים. במפתח נמצא גם הפנייה לנושאים קרובים וההערות כמו "ראה" או "ראה גם" או ע"ע. המפתח יכוון אותנו גם לכרך מסוים ולפעמים גם לעמוד ולטור. כן נלמד להבחין בין תוכן לבין מפתח ענינים ומתי רצוי להשתמש בכל אחד מהם. בלימוד הדברים הנזכרים לעיל נוכל להסתייע בעזרים שונים, כגון כרטיסיות בדרגות קושי שונות, משחקים ועוד. ברמה הראשונה, התלמידי יקבל

(המשך בעמוד 51)

האם יש עתיד ללחם? או לורד, או לשירי ילדים, או לגשם נדבות — היש להם עתיד?
כל השאלות הללו אין להן שחר. מוטב להחליפן באחת: האם יש עתיד לאדם?
— על כך אפשר להרהר ברגעי עגמת נפש.
אולם, אם יש עתיד לאדם, הרי הוא ישנו גם לגבי ספר. שכן אם כבר פעם אחת התחלנו לחפש שמחה וניחומים בספר, כבר לא נוכל להוסיף ולחיות בלעדיו.
ידוע, לא כולם קוראים, אבל בשביל רבים רבים מאתנו הספר הוא הכרח, כמו לחם ומלח. וככה זה יוסיף להיות למרות כל הקסטות המתוחכמות, טלביזיות למיניהן ותחליפי-ספרים אחרים, שהומצאו.

על מדף הספרים שלי עומדים סולזניצין, "אודיסיה", ה"קומדיה האלוהית", "מלחמה ושלום" — ועוד הרבה ספרים של מחברים גדולים וגדולים פחות. אני יכולה לקרוא בהם, מתי שארצה. והיה זה נורא לו הם היו שמורים רק בקסטות. אינני רוצה, שאת דברו של המחבר ימסור לי מישהו, שנדחק בינינו. במלתו של הסופר, שנבחרה על ידו, כשהיה לבדו, עם עצמו, רוצה אני להתבשם כשגם אני לבדי. לפעמים אני רוצה לקרוא ללא הפסק רק ספר אחד; לפעמים אני רוצה להציץ בכמה ספרים בבת אחת משל איל, אשר תולש עליהם משיחים שונים, כדי להרגיש, מה שונה טעמים.

כן, הספרים שונים הם וממש מפתיעה רבגוניותם ורובי הז'נארים. פעם סבלתי מנדודי שינה. נטלתי איפוא ללא אבחנה ספר אחר ספר וקראתי בהם קטעים קטנים. קשה לי לתאר לעצמי, שאפשר היה למצוא אותו הדבר תוך קישקוש קופסאות במיטה, מלאת קסטות.
בין השאר, באחד הספרים, שנפתחו ללא בחירה, קראתי דבר זה: אשה חכמה אחת כתבה "הספר מאפשר לי להכיר אנשים מבלי להכנס אתם במגע הדוק".

ובספר אחר קראתי: "אל תרצה, שהכל יסתדר, כפי שאתה רוצה; רצה, שהכל יהיה, כפי שיהיה, כי אז יהיה יותר טוב בשילך".

ובספר אחרון שפתחתי, היה כתוב:

"קצרים הם חיי אלה, שעלולים להדלק
עוד מעט יכובו הכנפים מעל לבתים אפלים
עוד מעט יכזבו הורדים בגנים ליליים
אבל לעולם לא תכובה השאיפה לאור".

כך בדיוק. לעולם לא תכובה השאיפה לאור. איך אפשר לשאול, האם יש לספר עתיד? שאלה מגוחכות.

1. כותי אדע לקרוא¹

סיפור קצר על ילד בגן שרוצה מאד לדעת לקרוא. ואכן משיג את מבוקשו. מרים כהן היא סופרת פופולרית בארה"ב ומרבה לכתוב לילדים בגיל הרך (היהיה לי חבר 1967, החברים הטובים 1971) נושאים שהם אוניברסליים. גם הספר שלפנינו, שמתאר חווי בגניילדים, אוניברסלי הוא והמתרגמת שקדה להתאימו לסביבת הילדים שלנו בהמירה את שמות הילדים בארה"ב לשמות עבריים. אך אין רבותא בסיפורה זה של מרים כהן ויש לנו סיפורי גניילדים משלנו לא פחות טובים מסיפור זה שלפנינו ואין צורך אובייקטיבי לתרגם ספר מסוג זה, מה גם שבציוריה של ליליאן הובאן אין שום דבר ייחודי מלבב. הטקסט קצר והציורים תופסים את כל השטח של הדפים.

2. סדרה לגיל הרך ויישום - לגבוה יותר²

בשלושת הספרים הראשונים בסדרה דפים ריקים בסופם והם מיועדים לקרוא ומוצע לו להמשיך ולכתוב עליהם סיפורים, שירים ליום הולדת או זכרונות. תוכן השירים לקוח מחיי יום-יום של הילדים ומבוססים על הרהורים, הערכות תיהם של הילדים את המבוגרים, יחסי חברות, פסיכולוגיזמים ואפוריזמים. לא כל הנאמר מובן לילד בגיל הרך (לפי העיצוב הספרים מיועדים להם), אך ההצעות להמשיך ולכתוב — או לצייר — מכוונות לגיל גבוה יותר. לכן איני "בטוח" שילדי הכיתות בית ומעלה יימשכו" אל הסדרה. הציורים ודאי ידברו אל לבבותיהם של הקוראים הצעירים.

1. סיפורה: מרים כהן, ציירה: ליליאן הובאן (בצבעים), תרגמה: עדנה צחור (מאנגלית), עם עובד 1981, (32 עמודים לא ממוספרים), מנוקד.

2. ספר זכרונות (44 עמ') / ספר לקינוח בלבד (36) / ספר יום הולדת (36) / בן לוקח בת (36) / מאת גידי קורן. ציורים: רות אינטרנשיונל, הוצאת "יבנה", תשמ"ג, מנוקד, צבעוני.

3. כלב ציד נושלי³

בספר לקט של 9 סיפורים קצרים ושם הסיפור הרביעי נקרא על הספר. הסיפורים מושתתים על זכרונות ילדות שהמחבר מעלה ועל חוויות שנחרתו עמוק בלבו.

בחלק מהסיפורים גובר הצד התיאורי ובחלק מהם יש סיפור קצר ועלילה מותחת. המוטיבים שבסיפורים אינם חדשים, משיכה לאולר (מעשה באולר אוסטרלי) אהבת בעלי-חיים, השפעת הספר על הילד, המאבק על מקום בחברה ותחושת-כח (קשת אינדיאנית); וידוי של אמת בתחום השאיפות והיכולת (איך לא נעשיתי כנר מפורסם); מאותות הזמן; הפרטיזן עמנואל. בסיפור זה יש מתח עלילתי רב יותר בהשוואה לסיפורים אחרים, הסיפור מעלה גם בעיות של יחס בין ילד למבוגר תמהוני.

ילדים ימצאו בסיפורים את עצמם או את חבריהם משורטטים בקווים עדינים על מאבקהם וחלומותיהם.

4. גילי ואני⁴

סיפור הרפתקה-בלשי מובהק.

אנו עוקבים אחרי מעלליהם של גילי ילדה בת 12, ואברי בן 17.5, שחברו יחד כדי להציל נער בן 12 שנאלץ לנסוע לאביו שחי בגרמניה. במשך שתי יממות קורים דברים רבים מאד:

בריחות, התחפשויות, מרדפים, היקלעות למצבים קשים ואילתור פתרונות, קונפליקטים עם משטרה, המצאות שנונות אימון בזולת ואכזבות — הכל כנדרש מספר בלשי-הרפתקני.

אחד המסרים בספר הוא הדבקות של גילי במטרה, היא המובילה, המתכננת, המפקדת המושכת בחוטים ומבוגרים נשמעים לה. היא רואה בהצלת זני מידי אביו מטרה עליונה והיתה מוכנה לסטות מאורח חייה ו"שיקרה מבלי להניד עפעף". אך לא צריך להתייחס ברצינות יתר לשקרים אלה, כשם שלא צריך לייחס משקל רב לסיפור כולו.

סך הכל לפנינו סיפור — בדיוני, בלשי, מותח, בידורי וקריא ואין לחפש בו יותר מזה.

3. יהואש ביבר, כלב ציד נושלי, ציורים: אורה איתן, עם עובד 1982, 104 עמ'.

4. גילי ואני, מאת אברהם נוה (נבנצל), איורים: צביקה מאיר, הוצאת שוקן תשמ"ב, 102 עמ'.

5. מה אספר לילד⁵

הספר הוא חמישי בסדרה והוא "בנוי משני מעגלים עיקריים: א. משפחתו ואני. ב. אני".

הספר רבי-כמות ובו ממיטב היצירות של סופרי הילדים — רובן מקור. המבחר רב היקף ועשיר.

בדברי המבואות לשערים מפנות העורכות דברים "נגנת ולמורה", אך אין להסיק מכאן שהלקט הוא ספר-לימוד או ספר-עזר. — הלקט ימלא תפקיד חשוב במשפחה אם ימצא בספרייתו הפרטית של הילד בביתו.

כי הרי בלקט מטובי סופרינו: שטקליס, גולדברג, פניה וימימה, זאב ושלונסקי, אופק ובורלא, וע. הלל, זרחי וסנונית, בן-זימן ותרצה אתר, קדיה ורבקה אליצור, ובעצם מי לא?

אין לכן טעם להמשיך ולמנות את שמות היוצרים שבלקט זה. אנתולוגיה עשירה אף אם מרוכזת סביב נושא ה"אני".

השירים והסיפורים נבחרו בקפדנות וטעמן הספרותי הטוב של המלקטות עמד להן והגישו "מנה ספרותית" מהנה את הילד ואת המבוגר.

6. משלי שועלים⁶

בספר 25 משלים מתוך אוסף המשלים של ברכיה הנקדן, אך אלה לא הובאו בספר כלשונם.

נורית יובל "תרגמה" את המשלים ללשון עברית מודרנית ועל-ידי כך מקרבת את המשלים לקורא הצעיר בן-ימינו.

לא במקרה רשמתי הקורא הצעיר ולא הילד, כי ז'אנר זה של ספרות מחייב את הקורא להסיק מסקנות מן המשל ולהשליכן על הנמשל או בלשון אחרת לצעוד מן המוחשי אל המופשט. באותה מידה חייב הקורא לדעת לתפוס את הסמל במסופר ולבנות מסגרת שלתוכה אפשר להכניס תכנים שונים. כל אלה מחייבים צבירה של נסיון-חיים.

המשל הרי באופיו ובייעודו שייך לספרות מוסרית, וכדי למשוך את הקורא אל המסופר הוא, המשל, קצר, תמציתי ופשוט. איני בטוח אם ילדים שלהם מיועד הספר על-פי עיצובו, בשלים לקורא, אלא אם כן המשלים ישמשו חומר לימודי בכיתה.

5. ערכו וליקטו: מטעמה קשתי וירדנה הדס, עטיפה ואיורים: נורית יובל, הוצאת עמיחי תשמ"ב, 288 עמ'.

6. משלי שועלים, על פי ברכיה הנקדן, כתבה וציירה: נורית יובל, דליה פלד מוציאים לאור הרצליה, 60 עמ'.

ד"ר אוריאל אופק הוסיף בסוף הספר סיכום על "משלי שועלים ונמשליהם" ותורם להרחבת האופק של הקורא בנושא זה.

7. במערב אין כל חדש⁷

ספר ישן שהופיע לראשונה ב-1929, אך לא נס ליחו, ולא בכדי נחשב לאחד הספרים הקלאסיים בספרות היפה, שנושאים המלחמה.

רימרק (שמו האמיתי אריק פאול) לחם במלחמת העולם הראשונה במערב, בחזית נגד הצרפתים. ומתאר תיאור ריאליסטי את שראה ושמע בחזית זאת.

תיאוריו מצטיינים בפשטות אך בגילוי-לב מדהים, כלפי אחרים ובעיקר כלפי עצמו. הספר זכה לפרסום רב, בשנות שלושים, כאשר המערב עדיין ליקק פצעי מלחמת העולם הראשונה, אך התרחק מספיק מתקופה זאת. החלו אז בוקעים מחדש קולות לאומניים, ובמקביל נשמע קול הזעקה של רימרק בספרו האנטי-מלחמתי.

הספר היה כמעט לספר-חובה מרצון של העולם התרבותי ואולי ל"ספר התנ"ך" של הפציפיסטים, מה פלא שבגרמניה הנאצית העלוהו על מוקד, וממחברו נשללה האזרחות והוא עזב את גרמניה.

הקורא, בספר זה, ידע לילות נדודים; תמונות הזוועה — פצועים, הרוגים, "חול-דוד" גועליות... פרצופיהן מרושעים, מסלידים, קרועים, וזנבן הארוך הקרח מעורר בחילה" (68) — ידריכו את מנוחתו.

או פסקה כגון זו: "פנינו מרופשות, מחשבותינו שוממות, עיניים אנו ותשושים. כשמתחילה התקפה, עלינו להכות אחדים באגרופים כדי שיתעוררו ויצטרפו. העיניים נגועות דלקת, הידיים שרוטות וקרועות, הברכיים מדממות, המרפקים חבולים" (87).

אך אין טעם להמשיך ולהביא מובאות. כל דף שתפתח בספר מוביל אותך לרשמים החזקים של תיאור המלחמה. ואתה קורא ונדהם לכוח הסבל של האדם הנלחם ותפילה בפיו שיצא מן האש וחיו עמו.

ודאי, תנאי הקרב של היום שונים בהרבה מאלה שהיו במלחמת העולם הראשונה. ברשות הצבא אמצעים להתגונן מפני חולדות, כנים, קור ובדומה להם תנאים פיסיים. אך האדם — לא השתנה.

אותם הספקות, ההרהורים, רגעי-מתח וחוויות בנפול ידיד, הכורח להרוג כדי להישרד — כל אלה ודאי תופסים גם היום.

הספר מיועד למבוגרים, אך מצווה היא לתתו בידי הנוער (לדעתי מכיתה ט' ומעלה). והיה אם ישאלוני האם אין סכנה שספר ספוג רוח אנטי-מלחמתי ישפיע על נערינו, שנקראים מדי שנים לדגל ונשלחים לקרב? אשיב איני יודע. ייתכן ויעורר ספקות, אך דווקא כדי לחשל רוחם אין להסתיר את האמת, נהפוך הוא, יש למוסרה בכל אכזריותה כדי להכין את הלוחם לקראת הלוחמה.

7. אריק מריה רמרק, במערב אין כל חדש, מגרמנית: צבי ארד, הוצאת זמורה ביתן 1982, 180 עמ'.

שירים על ילדי קיבוץ*

מאת לאה חובב

כל פגישה עם ספר שירים חדש מעלה את השאלה: האם לפנינו שירה טובה? דבריו של קולריג', "מיטב המלים במיטב סדרן", הם קו מנחה גם לשירה לילד, החייבת לעמוד בקריטריונים האמנותיים של השירה. אמנם לשירת הילדים יש קריטריונים נוספים המקרבים אותה לילד, כפי שציין צ'וקובסקי, כגון ציוריות, חריזה צמודה, משקל הטרוכי, גיווני ריתמוס ועוד. אך גם הוא מדגיש, ש"שירי ילדים צריכים לעמוד באותה רמה של כשרון היצירה ואמנות-הביצוע, שעומדים בה שירים שנכתבו למבוגרים".

השירה המודרנית, הנוטה להשתחרר מכבלים צורניים במשקל וחרוז, השפיעה גם על שירת הילדים. רבים השירים הקרובים ל"פרוזה השירית" מן הבחינה הפרר-סודית. לאחרונה נפוץ הז'אנר הפסיכולוגיסטי המחקה את לשון היומיום של הילד, בתוספת חרוזים ובשורות קצרות, ונותן מבע לרגשותיו, לטענותיו כלפי המבוגרים ולשאפותיו הכמוסות, בדרך ביטוי ישירה ותמציתית, כגון בספרים של יהודה אטלס, חגית בנאימן ועוד. הנמענים של ספרים אלה הם המתבגרים והמבוגרים, שכן יש ביצירות הללו שאיפה להבין את הילד והתנהגותו, וללמוד מה חושב הילד על הוריו וחבריהם.

מהתבוננות ראשונה בספר "כיבוי אורות" למשה אורן אנו מתרשמים שלפנינו ספר נוסף בז'אנר זה, שכן הסגנון הילדותי שהוא חיקוי של שפת הילדים על כל האיכוורסיות והשיבושים האופייניים להם, דומה. אך במבט שני ניכר הבדל גדול: בעוד ספריו של אטלס מייצגים את כל הילדים והשירים מעצבים מצבים ורגשות המוכרים בכל מקום, ניתנים בספר "כיבוי אורות" אירועים השייכים לקיבוץ בלבד, וביתר דיוק: לחברת הילדים הצעירה בקיבוץ. רוב השירים קשורים זה בזה, ואין להבנים מבלי להסביר לילד העירוני מה הם סדרי השינה והחיים בבית הילדים שבחברה הקיבוצית.

נשאלת השאלה: מי הם הנמענים של ספר זה? אם הוא מיועד לילדים — מדוע אין השירים מנוקדים? אם הוא מיועד למבוגרים שיקראו באוזני הילדים — לשם מה השפה הילדותית הצורמת את האוזן, שמרובים בה ביטויים כגון "אז", "אפילו ש...", "מתי ש...", "אני בור אחד מקדימה" ועוד רבים. היכן מיטב המלים במיטב

* משה אורן, "כיבוי אורות", ספרית פועלים תשמ"א, איורים: ארנון אבני.

1. קורניי צ'וקובסקי "From Two To Five", תורגם לאנגלית על ידי University of Morton M. California Press, 1968 עמ' 145—155.

סדרן? שהרי, כדברי לאה גולדברג, "לא הצד הטכני של עריכת מלים בשורות קצרות ובחרוז קובע את מהות השירה!"

תוכנם של השירים מצומצם לשעות הערב והלילה בקיבוץ, לשעת "כיבוי אורות", כלשון כותרת הספר. המטפלת ושומרת הלילה הן הכתובת של הילד הבוכה והפר-חד: "אם בוכים בלילה / בוכים רק לשומרת..." (51). רגש הפחד, המשותף לילדים בכל מקום, תופש בספר זה מקום מרכזי ביותר. חלק מן השירים המעצבים אותה, יובנו רק לילדי הקיבוץ, כגון השיר "קרוב לקיר" (47): "לעומרי יש פחד מג'וקים / בגלל זה לפעמים בלילות / הוא מוכרח ללכת לישון / במיטה של אחת הבנות /". לעומתם שירים אחרים, שבהם משולב הפחד בנושא החלום, מבטאים את הילדים בכללם ושווים לכל נפש, כגון: "החלומות הטובים / באים קרוב לבוקר / אבל עד שהם מגיעים / כל הלילה נשאר לרעים." (59).

מפתיע הדבר שמוטיב הפחד כל כך דומיננטי בספר. האם הריחוק מן התא המשפחתי והשינה עם ילדים שאינם בני אותה משפחה בחסות השומרת הממונה על קבוצות אחדות — הם הגורמים לכך, או שמא המטרה הפסיכולוגית "לשחרר" את הילד מפחדיו, היא הגורם לטיפול המרובה בנושא זה? כך או כך, הסיוטים בהקץ ובחלום המופיעים בשירים הם מעבר לפרופורציה של שאר הנושאים.

נושא אחר הבולט בחברה הקיבוצית המעורבת, הוא היחסים בין המינים בתוך חדר הילדים. ניצני התבגרות, מודעות ובושה מפני המין האחר, מעלים חיוך על שפתי הקורא לפתרון התמים שנמצא לבעיה: "מאז שסמדר מתבישת / היא לא מתפשטת לבד / אם חגית / שעוד לא מתבישת / לא מתפשטת על יד." (8).

על הרוב השירים קצרים ויש בהם גם קצרצרים בני ארבעה טורים בלבד. הם אינם שקולים, והריתמוס הפרואי שליט בהם לעתים במדה כזו, ש"השיר" כולו נקרא כמשפט אחד בפרוזה. החריזה חלקית ולרוב מסורגת, אך החרוז נותר לרוב בצורה מאולצת תוך שיבוש הסדר התחבירי של המשפט, שיבוש המחקה את לשון הילד ו"מתילד", כגון: "ומי שעם רפי בחדר / צריך לדבר ככה גם." (16), סיום החורז עם "נרדם".

שירה זו אינה "מציירת ומנגנת" בעת ובעונה אחת, וצליליה צורמניים. שירים אלה הם כמין "שמשה של חלון" שבעדה אנו מציצים אל עולמם של ילדי הקיבוץ בשעת "כיבוי אורות" ורואים את הנעשה, אך אין בהם משום יצירת המציאות מחדש. הם יגרמו מן הסתם הנאה לילדי הקיבוץ הרואים בהם את עצמם, כשם שחרוזים במסיבה כיתתית גורמים הנאה לילדי הכיתה בה הם מושמעים.

כנגד זה, יש לציין את העיצוב האמנותי של הספר, שבו עמוד כחול מאויר ברישום לבן, מול עמוד לבן שבו מודפס הטקסט בכחול. עיצוב זה משתלב עם נושא הלילה, והאיורים ממחישים את הכתוב ותורמים לאווירה.

2. "חמשה פרקים ביסודות השירה", עיונים, חוב' כה, עמ' ח [כונס ב"האומץ לחולין", ספרית פועלים, עמ' 13].

אודיסיאה בחצר ורשאית*

מאת ספי שפרי

דומה בעיני סיפורו של בנימין טנא לאודיסיאה של צמיחה. הגיבור האוטוביוגרפי — בני — עובר לאורך ילדותו ונעוריו המוקדמים ב"תחנות" השונות, המחלקות את הסיפור לפרקים.

קיים, אמנם, אלמנט כרונולוגי בסדר הופעת הפרקים, אך רוב הקשרים המיידיים ביניהם הם אסוציאטיביים. לדוגמה: פרק שבעה עשר, "מאחורי הגדר", מסתיים במשפטים, שהם מחשבות מאוחרות של המספר על אודות חלומות. והנה הפרק הבא אחריו מכונה: "חלומה של אמא".

ברור, כי קשרים כאלה נעשים על-ידי מי שכבר מרוחק מהמעשה, כי שכל תחום הסיפור ידוע לו והוא בורר לו את "החמרים" והאמצעים על-מנת לספרו. ואין עובדה זו בבחינת טעם לפגם בספר "החצר השלישית". מספר פעמים מזכיר המספר את מרחק השנים הרב מאז זמן. המאורעות המסופרים, את המרחק התרבותי והגיאוגרפי. בפרק הראשון, "פחדים", הוא אומר: "אילו שמעו חכמי החינוך של ימינו את סיפוריו של אבא, היו פוסקים: חטא לא יכופר הוא לזרוע פחדים בנפשו של ילד רך!" (עמ' 7). ובמקום אחר נאמר: "אני עוצם עיני ומקשיב, וזוכר..." (עמ' 45). עם זאת לא ימצאו הקוראים הצעירים של ספר זה את מספרו המבוגר בבחינת מי שמעונין להורות אותם לקחים, בבחינת מי שגדול וידען ויש ללמוד ממנו. אחת הנקודות היפות ביותר ב"החצר השלישית" היא בנקודת המבט של המספר, שהיא של הילד דאז. אותה הסתכלות על העולם, שהיא לעתים צוחקת, לעתים כואבת ותמיד יש בה תמימות נוגעת ללב. אפילו ההצטדקויות על החטאים הקטנים מבוטאות מתוך תחומי-ההבנה והתפיסה של ילד.

הפרק "באחרית דבר", ושעלול להיתפס על-פי שמו, כמה שניתן לוותר על קריאתו או להתייחס אליו כאמירה חוץ-סיפורית, אינו כזה כלל וכלל. אל היופי, העצב, הצחוק והכאב, שנפרשו לאורך הסיפור, מוסיף פרק זה מימד כאוב, שלא היה בו קודם לכן. אין זה סיפור על ילדות, שכדרך כל תקופה בחיים אם היא רבת-אושר או רבת-סבל סופה לחלוף. סיפור זה מתכוון להוות עדות מנציחה לעולם, שהוכחד

* "החצר השלישית", בנימין טנא, הוצאת עם עובד.

1. קטעים מ-"על המשמר", 23.7.1982.

באורח פיסי. אותן חצרות ורשאיות לא נחרבו משום כוונה לבניית-שיכון חדש; האנשים, שחיו בהן, לא נפטרו בשיבה טובה, אלא נרצחו במחנות-המוות הנאציים. כך יוצא הסיפור מהקשר החד-פעמי אודות ילדותו של ילד מסויים, ומצטרף אליו מימד כללי, לאומי. שהרי חצרות כמו זו השלישית על היהודים, שחיו בהן באורח דומה, רבות היו בוארשה ובמקומות אחרים, וכולן נחרבו באותו אופן נורא.

בדרך נוספת מצליח בנימין טנא להגביה את הסיפור מן הלוקאליות הסגורה אל הקשרים רחבים יותר, אוניברסליים. במספר מקומות סוטה המספר אל קטעים קצרים, הגותיים, המתקשרים באמצעות נושאים אל הסמוך אליהם.

סיפור "החצר השלישית" אוצר בתוכו חיוניות עצומה, המונעת את העצב הרב שבו לעבור את הגבול הדק מאוד ולהיפך לקדרות משמימה. על-פי עדות המספר חבה חיוניות זו את מציאותה ל"גץ המשובה בעיניו של הדוד נחום (...). צחוק זה היה לי כעיר-מקלט שאליה נמלטתי בצר לי" (עמ' 176). דמותו של הדוד נחום ומעלליו אכן מוסיפים לסיפור, כשם שהוסיפו לחיים עצמם, איזו אתנחתא של שובבות ושעשוע, וזאת למרות שהוא מתגלה כאדם, שסבל גדול מונח בתוכו פנימה. אותה חיוניות, שהיא אחד מכוחותיו המרתקים העיקריים של הסיפור נובעת, לדעתי, גם ואולי בעיקר משום שזהו, כפי שהזכרתי קודם לכן, סיפורו של ילד. ושוב מופלא לגלות עד כמה עצום וסוחף כח-החיים של ילדים.

(המשך מעמוד 43)

כרטיס או כרטיסי עבודה ועליהם רשום שם האנציקלופדיה והערך המבוקש וכל שעליו לעשות הוא לרשום באיזה כרך מצא את הערך ובאיזה עמוד, תוך שימוש בערכים הכתובים ועל גב כריכת האנציקלופדיה כמקור ראשון. ברמה הבאה יהיה על התלמיד להשיב על השאלה הנוגעת לתוכן הערך. התלמיד ימצא בכרטיס את שם האנציקלופדיה שאליה הוא מופנה וכן שאלה, שבה יופיע הערך שאותו עליו לחפש. אם ימצא את הערך, ימצא את התשובה לשאלה בשתי השורות הראשונות של הערך (כדי שלא יצטרך לקרוא את כל הערך).

בכיתות גבוהות יותר, לא יופיע שם האנציקלופדיה או הלקסיקון על גבי הכרטיס אלא רק שאלה או ערך ועל התלמיד יהיה למצוא בעצמו את ספר היען המתאים, לחפש בו את התשובה ולרשמה. לכל הכרטיסים הנ"ל יהיו כרטיסים מקבילים ובהם התשובות, כדי לאפשר לתלמידים לבדוק בעצמם את הישגיהם. עפ"י הנסיון ניתן לקבוע, כי אם נתאים את רמת הכרטיסים ליכולת הקליטה של התלמידים, אפשר להגיע להישגים נאים.

שימוש נכון בספרי עיון ואנציקלופדיה משרת את אחת המטרות החשובות ביותר של בית-הספר והיא — ללמד את התלמיד כיצד ללמוד! ילד שזכה לקבל כלים אלה, קנה לכל ימי חייו יסוד בלמידה ולעולם יהיה אדם לומד ומתקדם. (ורדה שמיר)

גליה ומיקלוש: ניתוק יחסים*

מאת סימה לוין

לפני שישבתי לכתוב אודות הספר החלטתי להציץ שוב בין דפיו, כדי לרענן את הצבעים והריחות שהשאירה בי הקריאה הראשונה בו. ובלי שהתכוונתי לכך, מצאתי עצמי שקועה ונהנית מכל רגע, וכלל לא הרגשתי שחלפה לה שעה ארוכה. בסיפור זה מעלה המחברת, בדקות וברגישות (כפי שעשתה זאת גם בספריה הקודמים) את בעית הזהות היהודית, בה נתקלת נערה ישראלית המובאת לעולם זר — מאחורי מסך הברזל, את היחסים העדינים הראשוניים, הנרקמים בין נערה זו — גליה, ובין נער יהודי-הונגרי — מיקלוש, את המכשולים הרבים הנערמים על דרך אהבתם — הפורחת למרות הכל, ואת הקטיעה של אהבה רכה זו, הבאה כתוצאה מניתוק היחסים וגירוש הדיפלומטים הישראלים מהונגריה (בעקבות מלחמת ששת הימים).

אין זה סיפור מתח, אין כאן הרצון לדעת מה קרה אחר כך. יש רצון למצות את פיו של כל מעמד. להינות מכל רגע קריאה, כמו בהפלגה לאורך נהר כשתמונות הנוף מתחלפות לנגד עיניך ובסוף הדרך נשאר לך טעם של "עוד". מכוון לגילים של חטיבת הביניים, אבל מומלץ לצעירים מכל הגילים.

* כתבה: מרים עקביא, איורים: תרצה טנאי, הוצאת ספרית פועלים.

למה לא התחתן המלך מארץ שמלך?

מאת איטו אבירם

ספרה של לריסה לוין "למה לא התחתן המלך מארץ שמלך", פורט בפני הקורא הצעיר עולם דמיוני שבו עצמים דוממים לכאורה מקבלים רוח-חיים ומתחילים לנהל אורח-חיים עצמאי, כאילו הם יצורים אנושיים לכל דבר.

ואולם, גיבוריה של לריסה אינם הגיבורים המקובלים ברוב ספרי הילדים: אין המדובר בבעלי-חיים המתנהגים כבני אדם, יש ייחוד מעניין בדרך כתיבתה של הסדרה. פרט. אמנם קשה לזהות קו עלילתי קבוע בספר, בהיות כל סיפור שונה מרעהו, ואולם אפיק ההתייחסות שלה אל העלילה והדרך בה מגיעים הסיפורים אל השיא ומוליכים את הקורא אל הפואנטה שבסיומו של כל סיפור הינם מקוריים.

לדוגמא: בסיפור "סודו של הגפרור הזה" מקבל הקורא הצעיר זווית מקורית של התייחסות אל עצם הבערה של הגפרור קיסמו של הניצוץ, תענוג הבערה באש חזקה ומכלה, אף בלא להביא בכך כל תועלת מעשית, יופיו של האור הזורח ללא סיבה מעשית, כל אלה ואפילו לא בעצמים דוממים ומוכרים, הנמצאים בדרך-כלל בחדרו של הקורא הצעיר.

עטיפתה הצבעונית של הסוכריה, מכונית פרטית בצדי הדרך ואפילו גפרור רזה עם ראש "גיינג'י" בוער, אלה שבדרך כלל אינם אומרים לילד הרבה, ואינם זוכים להתייחסות מיוחדת מצידו בחיי היום-יום שלו, נהפכים לפתע לגיבורי סיפורים בעלי משמעות והקורא הצעיר מוצא עצמו מזדהה אתם בכל לבו.

למרות הדמיון המסויים הקיים בין סיפוריה של לריסה לבין אגדות הילדים של אנדרסן, האחים גרים ואחרים מעניקים לקורא את האפשרות להבין שיש יופי גם בדברים הקורים ללא סיבה מיוחדת ויש אמת גם במה שמתקיים בלא שיביא תועלת מעשית.

הנה המסר בסיפור "למה לא התחתן המלך מארץ שמלך" הוא, שאסור להתייאש. אמנם בסופו של הסיפור אין המלך (העצוב) מתחתן עם הנסיכה היפופיה בה חשק — אך הוא מתגבר על ייאושו ולומד להבין — כמו הקורא הצעיר — כי אף שלסיפור המעשה אינו מסתיים ב"הפי אנד" עוד יש מקום לאופטימיות ולהרבה תקווה. והחיים מזמנים בחובם גם טוב, גם רע, גם אושר וגם עצב וזה נכון לגבי כל אחד מאתנו, לא כן?

* כתבה: לריסה לוין, איורים: ז'אנה בלייק, הוצאת רשפים 1982.

לכיתות הנמוכות

שירים קצרים שנושאם האב בימי ילדותו. למעשה אפיזודות קצרות, מה קרה לאבא או לילדים בילדות, החשמל נותק, השמש איחר לצלצל, אהב לאסוף תרמילים. וגם תיאורים כגון: כיצד כיבסו אז... השפה השגורה בפיהם וכדומה. כל הזכרונות נמסרים בפשטות ובלשון מחורזת. שירה במובן הקלאסי אין.

סיפור-עם ערבי, המצטרף לסיפורי הגוזמא והבדייה שעיקר מטרתם לשעשע את הקוראים והמאזינים. כדרכה של מי עשייה אף כאן שלשה אחים המתחרים על ידה של הנסיכה והצעיר שבהם זוכה. הוא מספר סיפור המתחיל בשקר ומסתיים בשקר וכולו רצוף מעשים שלא יכולים להיות. הגוזמאות בולטות באבסורד שבהן והילד יבחין בכך מיד. הספר משעשע והאיורים הצבעוניים נעימים לעין.

אין זה ספר סיפורים או שירים אלא ספר הבא להקנות מושגים על הקיבוץ לפי סדר הא"ב, הספר מסביר בצורה פשוטה וקלה תופעות, מקומות ותפקידים בחיי הקיבוץ. השפה קלה, ברורה ומדברת בצורה מתומצתת ולענין. אפשר לנצל את הספר כספר לימוד על חיי הקיבוץ לכתות הנמוכות כשמדברים על צורות התישבות שונות. המגזרות כמו הטקסט ברורים, פשוטים ומסבירים אף הם את המושג הנדון. יש לציין את הבעת הפנים של הדמויות במגזרות המביעות את התיחסותן לכל נושא ומסייעות בהבנת המושג.

כשאבא היה קטן, כתבה: חגית בנימין, ציירה: ליי- את בנימינה הוצאת דביר, 46 עמ', מנוקד.

השקרן הכי גדול בעולם, כתב: אנטון שמאס, צייר: דודו גבע, כתר-לי, הוצאת כתר, 1982, 23 עמ', מנוקד.

אלף בית של קבוי, כתב: עזריה אלון, גזרה: ארי- אלה, הוצאת הקבוץ המאוחד, 1982.

מחברת הקישקושים של אחותי, כתבה: הרצליה רו, ציירה: גנים שפירא, הוצאת עם עובד, 1982, 24 עמ', מנוקד.

נוח, כתב: יורם טהרלב, צייר: דני קרמן, סידרת גורים, הוצאת הקבוץ המאוחד, 1982, 25 עמ', מנוקד.

רגע שקשה לשכוח, כתב: בה: יונה ספר, צייר: יעקב קמחי, הוצאת הקיבוץ המאוחד תשמ"ב, 45 עמ', מנוקד.

לכד ביערהפרא, כתב: יצחק בשביס-זינגר, ציירה: מרגרט צמח, תרגמה: עדולה, הוצאת מסדה,

ילד מספר על מחברת הקישקושים של אחותו. כל קשקוש- ציור הופך לסיפור דמיוני שלא תמיד יש בו רצף הגיוני, כי הרי בסופו של דבר נולד מתוך קשקוש — שרבוט. הדמויות בסיפור חלקן מציאותיות וחלקן דמיוניות ומשום כך הן יכולות לעלות לשמים, לרדת למעמקים ולהגיע עד קצות העולם בן רגע. הספר מכיל שבעה סיפורים מסופרים בחרוזים ושקולים כשירים על אף השורות הארוכות. אף שאין בסיפורים אחידות של מקום וזמן המאחד אותם הוא היותם במחברת הקשקושים. בסיפורים משובצים פה ושם ביטויים חסרי משמעות וכן ביטויים מעולם הדיבור של הילדים. האיורים גדולים ותופשים חלק גדול של הדף הם משולבים בתוך הטקסט ועוטפים אותו. הילדים יהנו מהסיפורים והאיורים.

סיפור נוח של התנ"כ מובא בחרוזים קולחים ומתנגנים. הסיפור מעוגן בתוך מציאות ימינו, נוח נגר, ירא שמים, עובד בעץ עם משורר ופטיש מתקין רהיטים ובונה אוניה ששמה תיבה. האם מכינה מזון ותרופות, על התיבה מונף דגל וסוף סוף היא אוניה. נוח הוא גם זמר ושר כל הזמן שירים עם ניחוח חסידי. האיורים של דני קרמן מקסימים, וכמו הסיפור עצמו רוויים הומור. גם גדולים יולדו יהנו מן ההומור שבכתיבה ובאיור.

הרגע שקשה לשכוח הוא אותו רגע בו גזרה הספרית אליש- בע את שיערה הארוך של "גיבורת" הספר. בספר רגעים יפים אחרים ולא מעט רגעי עצב ומבוכה. כשאמא ואבא רבים, כשאבא עצוב וכשכל הילדים קוראים לי שמנה ולא משחקים אתי, או כשאמא מתעקשת לשיר ברחוב. שירים רגישים המציגים בחן עולם פנימי של ילדות שאינה בהכרח תמיד מאושרת.

לכיתות הבינוניות

יוסף נולד להוריו לעת זקנה. מיום לידתו היה חולמני שונה ומוזר. לאחר מות אביו, נאלץ לעבוד קשה לפרנסתו, הוא סובל ממעבידו ובורח ליער הוא נופל בידי שד. מלאך אומר לו כיצד להמלט ובהמלטו הוא מציל עמו נשמות

רבות שנשבו בידי השד. בסופו של הסיפור השופע הרפת-
קאות מופלאות זוכה הנער בבת-המלך לאשה. תוכנו של
הסיפור הוא על-טבעי עולם הדמיון מושתת על אמונות עם,
שדים, קוסמים וכוחות מסתוריים השולטים בעלילה. עם
זאת יש בסיס של מוסר השכל: הרע בא על ענשו, הטוב —
בא על שכרו. המעשייה די מסובכת, הפלא שולט בה ופותר
את כל הבעיות, ילדים בגיל האגדה ומעלה ימצאו ענין בספר.

הרפתקאות מרתקות ומבדרות של ויליאם בראון וחבריו
גיגור הנרי ודוגלס. ויליאם אולי לא מצטיין בכתבי שקספיר
או בפעלים בצרפתית, אך אין כמוהו בתעלולים ואומץ לב.
זקור שער ומנומש, תמיד מלוכלך בבז' או בדין — כל
הסיכויים שהקוראים יאהבו אותו ויצחקו מתעלוליו.

לכיתות הגבוהות

מסע בארץ של חובב טיולים ואוהב ארצו — סבא צבי —
עם נכדיו ובני משפחתו, לאורכו של הירדן. ממקורותיו לרגלי
החרמון ועד ליס-המלח. סיפורים ואגדות משולבים בתיאור
המלבב של המסע.

הספר מכיל אגדות רבות מתוך המיתולוגיה היוונית והרומית
כאשר הן ערוכות לפי נושאים שונים: האלים, בריאת הער
לם, אגדות על אהבה והרפתקה, גיבורי מלחמה טרויה,
המשפחות הגדולות במיתולוגיה וכו'. ספר מענין למבוגרים
ולבני נוער המתעניינים בנושא.

סיפור על ילדה בגיל ההתבגרות הרוצה לתקן ולשנות את
העולם והחברה בהם היא חיה. אביה צייר, אמא פסיכולוגית
ואת הסיפור מספרת אחותה הצעירה. ברקע עולות בעיות
חברה, אינטגרציה בין ילדי דרום תל-אביב לצפונה. כתוב
ברגישות ובהבנה לעולם של ילדות בארץ.

הירדן — מסע מרץ אל
יב, כתבה: רנה הברון,
צייר: דנדו גבע, עם עור-
בד 1981.

מיתולוגיה, כתבה: עדית
המילטון, ציירה: סטיל
סבג, תרגמה: אלה אמי-
תן, הוצאת מסדה 1982,
225 עמ'.

הילדה רובין הוד, כתבה:
נורית זרחי, צייר: אבי
כץ, סדרת נעורים, הוצ'-
את ספרית פועלים תש-
מ"ג 1982, 103 עמ'.

נתקבלו במערכת

1. אדר תמר, **לגור יש גור**, ציורים: אלס אברזיהר, הוצאת יסוד 1982, מנוקד.
2. אדר תמר, **אני גן חיות שלם**, ציורים: אלס אברזיהר, הוצאת יסוד 1981, מנוקד.
3. אדר תמר, **עמי ותמי**, סדרה של 4 חוברות (חוצים את הכביש, הולכים לביה"ס, בחפש הגדול, הולכים בלילה), ציורים: אלס אברזיהר, הוצאת יסוד 1982, מנוקד.
4. אורגד דורית, **אורחת לשנה אחת**, ציורים: מישל קישקה, הוצאת כתר 1982, מנוקד.
5. אלדד אריה, **שכרון סיני**, ציורים: גיורא רוטמן, הוצאת כתר 1982, 137 עמ'.
6. אלון עזריה, **אלף בית של קיבוץ**, גזרה: אראלה, הקיבוץ המאוחד 1982, מנוקד.
7. בן עזר אהוד, **אוצר הבאר הראשונה**, ציורים: דני קרמן, שחף, ספריה לנוער, הוצאת שוקן 1982, 112 עמ'.
8. ארמסטרונג ויליאם ה., **הד**, ציורים: אבי כץ, תרגמה: אילנה המרמן, אופיר, הוצאת הקיבוץ המאוחד תשמ"ג, 93 עמ'.
9. אשכול — וינסטוק שפרה, **כנגד ארבע בנות**, הוצאת טרקלין, תשמ"ג 1982, 176 עמ'.
10. בונד מייקל, **אולגה דה פולגה ובוריס**, מאנגלית: שולמית הרן, איורים: הנס הלוג, הוצאת זמורה ביתן 1982 תשמ"ג, 123 עמ', מנוקד.
11. בלטמן רעיה, **סיפורים על דוקה**, טרנינג עם פסים, איורים: איזי כהנא, הוצאת אחיעבר 1978, מנוקד.
12. בלטמן רעיה, **סיפורים על דוקה**, מי זאת באפי, איורים: נועה חייקין, הוצאת אחיעבר 1982, מנוקד.
13. בשביס-זינגר יצחק, **לבד ביער הפרא**, ציירה: מרגוט צמח, תרגמה מאנגלית: עדולה, ספרית קפוד הוצאת מסדה 1982, 61 עמ', מנוקד.
14. גלעד זרובבל, **מעשה בארנב קטן**, ציורים: יעקב קמחי, הוצאת הקיבוץ המ-אוחד תשמ"ב, מנוקד.
15. ג'ק לונדון, **פנג הלבן**, עברית: כרמית גיא, כתרי, בית הוצאה כתר, ירושלים 1982, 172 עמ'.
16. גר צפרירה, **נני שכחני וקולמוס הקטן**, ציורים: ליאת בנימיני, הוצאת דביר 1982, 48 עמ', מנוקד.

משוט בעולמנו

פרסי בן-יצחק לשנת 1982

יצירות האמנות הראשונות המטביעות רישומן בילד הרך הן הציורים המאיימים ספרי ילדים. לאור חשיבותם החינוכית הגדולה של איורים אלה, רצוי לעודד אמנים יוצרים לאייר ספרי ילדים ברמה גבוהה.

קרן בן-יצחק בשיתוף עם אגף הנוער של מוזיאון ישראל פועל בשני מישורים: א) הענקת מדליית בן-יצחק אחת לשנתיים למאייר ספר ילדים מעולה שנדפס לראשונה בארץ.

ב) הקמת אוסף ספרי ילדים מאויירים מובחרים מכל העולם כמקור השראה ולימוד לילדים, להורים ולאמנים בספריית אגף הנוער של מוזיאון ישראל.

פרס בן-יצחק מוענק מדי שנתיים לזכרם של רבקה ומיכאל בן-יצחק ז"ל שניספו בשנת 1975 מפצצת מחבלים בכיכר ציון.

מדליית בן-יצחק לאיור מעולה בספר ילדים ישראלי לשנת 1982 הוענקה **למיכל גולן** על איוריה לספר **"הענן של ערן"** מאת יעל בן-שלום, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב 1980.

הספר מיועד לגיל הרך. הוא מספר על ענן שהוא ידידו האישי הפרטי מאד של הילד. יש בו הומור ודמיון המותאם לתפיסתו ולגישתו הטבעית של ילד קטן. איוריה של מיכל גולן הם פשוטים בתכלית — צורות גדולות בצבע שטוח וניגודים מתוחמים בקו-היקף שחור, בסגנון השאול משהו מן ה"קומיקס". סגנון הציורים מצטיין בכנות, פשטות וחקן. שילוב סגנון הכתיבה, האיור והעימוד לשלימות אחת ראוי לציון.

ציון לשבח הוענק **לתרצה ולד** על איוריה לספר **"הפרה ומטבעות הזהב"**, עובד בידי המאיירת, הוצאת עם עובד, תל-אביב, 1981.

הסיפור כתוב בשפה קולחת ופשוטה והאיורים מתארים בצורה רעננה, דקורטיבית וקלה את הסיפורים.

ציון לשבח הוענק **למישל קישקה** על איוריו לספר **"דוקא כן ואי אפשר"**, מאת נירה הראל, הוצאת עם עובד, תל-אביב, 1981.

הספר, הכתוב בשפה קולחת וחננית, עוסק בחשיבות תרומתו של האמן החריג לחברה. הרישומים נאים, מלאי כוח-הבעה ועשירים בתנועה. עיצוב הספר בכללו עדין ונאה.

כמו כן הוענק ציון לשבח **לאורה איתן** על איוריה לספר **Let Us Create Man** מאת הרב שמואל אבידור הכהן, הוצאת מסדה, תל-אביב, 1981.

17. הדס ירדנה, קשתי מטעמה, (ערכו ולקטו), **מה אספר לילד?** ספר חמישי בסדר-רה, איורים: נורית יובל, הוצאת עמיחי תשמ"ב, 288 עמ', מנוקד.
18. הרב הכהן אבידור שמואל, **בר מצוה**, שלוש-עשרה שיחות לבן ולבת, גרפיקה: אריה מוסקוביץ, הוצאת עמיחי תשמ"ב, 136 עמ'.
19. טהר-לב יורם, **נוח**, צייר: דני קרמן, גורים, ספריה לקורא הצעיר, הקיבוץ המאוחד תשמ"ג, מנוקד.
20. טפר יונה, **רגע שקשה לשכוח**, צייר: יעקב קמחי, הוצאת הקיבוץ המאוחד תשמ"ב, מנוקד, 46 עמ'.
21. סאותהול איבן, **שוחת שועלים**, תרגמה: רוני גבעתי, הוצאת הקיבוץ המאוחד תשמ"ב, 95 עמ'.
22. צורף יחזקאל, **הוראת הספרות**, הוראת הסיפורת בדרך ההתנסות וההבעה בבית-הספר היסודי, בית דביר, הוצאת רשפים 1982, 204 עמ'.
23. רז הרצליה, **מחברת הקישקושים של אחותי**, ציירה: ג'ניס שפירא, הוצאת עם עובד 1982, מנוקד.
24. שטרייט-וורצל אסתר, **מן המיצר**, ציורים: אלישבע לנדאו, הוצאת עמיחי, 168 עמ'.
25. שילוני רחל, **איך השמש צוחקת**, איורים: שרה הלברייך, הוצאת ספרים רשפים 1982, 47 עמ', מנוקד.
26. שיר סמדר, **עץ של חרוזים**, ציורים: ליאת בנימיני, כתר-לי, בית הוצאה כתר 1982, מנוקד.
27. שלו מאיר, **הילד חיים והמפלצת מירושלים**, ציורים: מושיק, הוצאת הקיבוץ המאוחד תשמ"ב, 35 עמ', מנוקד.
28. שמאס אנטון, **השקן הכי גדול בעולם**, צייר: דודו גבע, כתר לי, בית הוצאה כתר 1982, מנוקד.
29. סדרת **תדריכים בספרות**, של הטלוויזיה הלימודים המלווים את המישדרים בספרות לבית-הספר היסודי בהוצאת המרכז לטלוויזיה לימודית.
30. **עיונים ביצירות לוי קיפניס**, מרכז לוי קיפניס לספרות ילדים, 1982.

בספר הכתוב בשפה האנגלית, אגדות מדרשים נבחרים על סיפורי ספר בראשית, המתאימים לגילים שונים עד גיל בר-מצוה. כל סיפור מאויר במעין מיניאטורה מופשטת-למחצה, מודרנית וממוסגרת. האיורים יוצרים אוירה מיוחדת המזכירה את המיניאטורות של ימי הביניים, עיצוב הספר כולו ברמה גבוהה.

(תורגם מתוך מוסף "עולם הספר הישראלי", היוצא לאור ע"י מכון היצוא הישראלי.)

סדרת תדריכים בספרות בתכניות הטלוויזיה הלימודית*

השנה הסתיימה הוצאתם לאור של 10 תדריכים למורה, המלווים סדרה לימודית בספרות שהופקה ע"י הטלוויזיה הלימודית.

סדרה זו הנקראת "מסך לספרות" מכוונת בעיקר לכיתות ג'ד' ומושדרת בשעות הבוקר במשך שנת הלימודים כולה.

הסדרה כוללת 16 מישורים המעלים יצירות ממיטב ספרות הילדים היהודית-ישראלית: שירים, סיפורים, מעשיות, אגדות ומשלים. המישורים מאורגנים על-פי סוגים ספרותיים כאשר בתוכם נכללים נושאים שונים ויוצרים נבחרים בתחום ספרות הילדים.

עשרת התדריכים מתייחסים אל היצירות המופיעות במשידרים ומאירים אותן הן מן ההיבט הספרותי והן מן ההיבט הטלוויזיוני.

בכל תדריך מצויים הפרקים הבאים:

— עיון ספרותי ביצירות שנבחרו למישור.

— דיון באנטרפרטציה הטלוויזיונית של המשידר.

— הצעות דידקטיות לטפול בחומר הספרותי ובמישור.

הפרקים השונים המצויים בכל תדריך מציגים לפני המורה דגם אפשרי של עבודה עם יצירה ספרותית ועם מישור שהוא אינטרפרטציה ליצירה הספרותית.

העיון הספרותי מציע למורה בביה"ס היסודי אופנים שונים לקריאת טקסט. בפרק זה מודגשת החשיבות שיש במפגש של האדם כקורא עם היצירה הספרותית. העיון ביצירה נועד לפתח אצל המורה ואצל התלמיד רגישות אל המלה הכתובה ואל דרכי הארגון של המלים, המשפטים, הפסקאות וכו'... בתוך היצירה השלמה. הפרק הדין במשדר טלוויזיה מציג לפני הקורא עקרונות בסיסיים הקשורים בצפייה בטלוויזיה ובפענוח לשון המדיום. כמו כן, מתעכבים כותבי התדריך על מערכת היחסים, המתקיימת בין הלשון הכתובה (היצירה הספרותית) לבין לשון התמונות והקולות (מישור הטלוויזיה).

בפרק הדידקטי נפרשים לפני המורה-הקורא אפשרויות שונות ומגוונות לפעילות במסגרת שעורי הספרות.

* את התדריכים אפשר לרכוש, במרכז הטלוויזיה הלימודית, המחלקה למוסדות חינוך, ת"א, רחוב קלאוזנר.

רובי ההצעות משאיר בידי המורה אפשרות לבחור את הפעילות המתאימה ביותר לאישיותו, לצרכי כיתתו ולתנאים בהם מתרחש המפגש הלימודי. המורה ימצא הצעות לעבודה עם תלמידים בגילים שונים וברמות שונות. ההצעות הדידקטיות מאורגנות במסגרת יחידות לימוד מוגדרות. כל יחידה באה לענות על מטרה ספרותית אותה הציבו כותבי התדריך. הפרק הדידקטי מעוגן בשני הפרקים הראשונים של התדריך. בהצעות לפעילות בכיתה יש נסיון לתרגם את העיון הספרותי ואת העיון במשדר הטלוויזיה ללשון "המעשה הלימודי-חינוכי" המתרחש בכיתה.

הבסיס לכל הפעילויות הוא הרצון לתת בידי התלמיד כלים לקריאת טקסט ספרותי וכלים ל"קריאת" טקסט טלוויזיוני. ואלה שמות התדריכים:

1. יש לי חלום, 2. גשם יהי, 3. הסנדלר העני והמלך, 4. אגדות חוני המעגל, 5. משלי שועלים, 6. גלגולו של משל, 7. סיפורים משליים, 8. דירה להשכיר, 9. שני סיפורים, 10. מספריים, גנרל ומכנסיים ארוכים.

המשתתפים בחוברת

ד"ר אוריאל אופק, גרשון ברגסון, ד"ר אסתר טרסי-גיא, הרצליה רז.

— ראה חוברת ב"ג, (כ"ו-כ"ז).

לאה חובב — ראה חוברת ב, (כ"ב).

אמירה ברזילי — ראה חוברת ד, (כ"ח).

שלומית יונאי — ראה חוברת א, (כ"ה).

ד"ר אליעזר מרכוס — מנהל ב"ס לעובדי הוראה בכירים ע"ש עמנואל יפה.

איה לובין — הטלוויזיה לימודית.

מירה לוינגר — מורה בסמינר תלפיות.

ורדה שמיר — מורה, ספרנית.

ספי שפר — מבקר ספרות.

סימה לוין — מורה.

איטו אבירם — מעריב לנוער.

Poems About Kibbutz Children	Leah Hovav	48
Warsaw Odyssey	Sefi Shefer	50
Galia and Miklosh: Not On Speaking Terms	Sima Levin	52
Why the King of Shmelech Didn't Get Married	Ito Aviram	53
<i>From the Bookshelf</i>		
An Annotated List for the Lower Middle and Upper Grades		54
<i>Around Our World</i>		
The Ben-Yitzhak Prizes for 1982		59
Educational T.V.'s Literary Guid — A Series		60
Contents in English		62

עיון ומחקר

מחזאות עברית לילדים

- 3 . . . מחזות ראשונים לילדי ישראל — ד"ר אוריאל אופק
11 . . . ממעשיה להצגה — ד"ר אליעזר מרכוס
18 . . . מופע ספרות או מופע תיאטרלי — איה לובין

לקראת יום השואה

- 21 . . . סדרת ספרים לנוער ע"ש קורצ'אק — גרשון ברגסון
27 . . . נעורים בשלכת — הרצליה רז
28 . . . מן המיצר — גרשון ברגסון
29 . . . פגישה שניה — אמירה ברזילי

לקראת יום הזיכרון

- התמודדות עם בעית המות והשכול בספר
31 . . . "סוד המטמון" — מירה לוינגר
הטיפול בנושא מות האב אצל מרים ילן שטקליס
35 . . . ואהרן זאב — שלומית יונאי

ספרים לגדולים על ספרים לקטנים

- 38 . . . מסיפור עממי לסיפור ילדים — הרצליה רז
40 . . . עיונים ביצירת לוי קיפניס

זמירות

- 41 . . . אסטריד לינדגרן — ד"ר אסתר טרסי-גיא

מיתודה

- על ההדרכה בשימוש באנציקלופדיה בספריית העיון
43 . . . בבית-הספר — ורדה שמיר

ביקורת

- במבט ראשון: 1. מתי אדע לקרוא; 2. סדרה לגיל הרך ויישום
לגבוה יותר; 3. קלב ציד משלי; 4. גילי ואני;
5. מה אספר לילד; 6. משלי שועלים; 7. במערב
44 . . . אין כל חדש — ג. ב.
48 . . . שירים על ילדי קיבוץ — לאה חובב
50 . . . אודיסה בחצר ורשאית — ספי שפר
52 . . . גליה ומיקלוש: ניתוק יחסים — סימה לוי
53 . . . למה לא התחתן המלך מארץ שמלך — איטו אבירם

- 54 . . . ממדף הספרים
57 . . . נתקבלו במערכת

משוט בעולמנו

- פרסי בן-יצחק לשנת 1982
60 . . . סדרת תדריכים בספרות בתוכניות הטלוויזיה הלימודית
62 . . . תוכן באנגלית

February 1983, Vol. IX, No. 3 (35)

18 King David St.

ISSN 0334-276X

Jerusalem, Israel

Editor; G. BERGSON

CONTENTS

Study and Research

- Hebrew Drama for Children
Israeli Children's First Plays Dr. Uriel Ofek 3
From Tale to Performance Dr. Eliezer Markus 11
A Literary Performance or a Theatrical Performance Aya Lubin 18

Holocaust Day

- The Korczak Series for Youth Gershon Bergson 21
Youth in Autumn Herzlia Raz 27
In Strife Gershon Bergson 28
A Second Meeting Amira Barzilai 29

In Memoriam

- The Problem of Death and Mourning in "The Treasure's Secret" Mira Levinger 31
Treatment of "A Father's Death" in Miriam Yellan Shlomit Yonai 35
Steklis' And Aharon Ze'ev's Works

Books for Adults about Children Books

- From Folk Tales to Children's Stories Herzlia Raz 38
A look at the Work of Levin-Kipnis 40

Personalities

- Astrid Lindgren Dr. Esther Tarsi Guy 41

Methodology

- Using Encyclopaedias in the Reference Library Varda Shamir 43

Reviews

- At First Sight: 1. When Will I Be Able To Read?, 2. A Series for Infants and its Use for Older Children, 3. My Hunting Dog, 4. Gili and I, 5. What Shall I Tell the Child?, 6. Foxes' Fables, 7. Nothing New in the West G.B.